

LUKÁCS ZS. TIBOR

A korabeli propaganda és II. Rákóczi György megítélése

A nyílt propaganda

*„A fejedelemnek kegyesnek, hűségesnek, emberségesnek,
őszintének, vallásosnak kell látszani”*

(Machiavelli: A fejedelem, XVIII.)

„II. Rákóczi György az uralkodói felelősség szikrája nélkül ragaszkodott a fejedelemséghez”, elképesztően önző és szűklátókörű volt.¹ A történeti feldolgozások többsége hasonlóan ítéli meg a fejedelmet, pozitív értékelésre alig-alig van példa.² Valóban II. Rákóczi György volna a megtestesült rossz uralkodó, aki – ahogy a krónikák írják – minden politikai tehetség, előrelátás és józanság nélkül szánt szándékkal vitte pusztulásba országát és saját személyét? Nehezen hihető, hogy épp a protestáns etika küldetéstudatával gyermekkorától uralkodónak nevelt ifjabb Rákóczi György egyesítene személyében minden rossz tulajdonságot. Tanulmányomban két kérdésre kerestem választ a korabeli források mentalitástörténeti szempontú elemzésével: mi a magyarázata ennek a valószínűtlenül negatív megítélésnek, és hogyan látta saját kora ifjabb Rákóczi Györgyöt.

Ehhez egy olyan eseményt kerestem a korban, amelynek abban az időben minden kétséget kizáróan az érdeklődés középpontjába kellett kerülnie szokatlanságával, ezért feltételezhetően volt róla véleménye a 17. századi embernek. Így esett a választás II. Rákóczi György lengyelországi kudarcára, az erdélyi hadsereg 1657-es tatár fogságba kerülésére. A rendkívüli esemény kapcsán azt igyekeztem kideríteni, hogyan élte meg az akkori társadalom ezt a váratlan, tragikus fordulatot. A fejedelem a lengyel királyi korona megszerzésének reményében indult seregével a tragédiával végződő hadjáratára, melyet korszakfordulóként szokás emlegetni, mint az Erdélyi Fejedelemség virágkorának végét. A hadsereg odaveszte után egy évvel erődemonstratív török–tatár pusztítást szenvedett el Erdély, rá két évre ismét támadás érte, miközben a fejedelmi trón többször is gazdát cserélt. Az 1657–60 közötti rövid időszakban oly sok minden változott meg gyökeresen Erdély életében, hogy arra a korabeli embernek bizonyosan reagálnia kellett valahogyan.

Szem előtt tartva a tanulmány célját, a vélemények, ítéletek és értékelések tömegéből igyekeztem úgy válogatni, hogy elsősorban a II. Rákóczi György szerepére utaló források kerüljenek elemzésre. Csak a fejedelem személyével és tetteivel kapcsolatos általános véleményt kerestem, mert teljességre törekedni, s az időszak többi fontos politikai személyiségének megítélését is hasonló részletességgel bemutatni e dolgozat keretei között megvalósíthatatlan vállalkozás lett volna. A legtöbb forrásban, de különösen a propagandisztikus jellegűekben mindig ott rejtőzik a kor mentalitása, hiszen a propaganda szintén a korabeli normarendszerre kénytelen alapozni, ha az értékítéletek befolyásolásában eredményt akar elérni. A közvéleménnyel közös érintkezési pontjai a propagandát alkalmassá teszik a közgondolkodás feltérképezésére, s mivel az ilyen jellegű írások sokkal nagyobb mennyiségben maradtak ránk, pazarlás volna épp ezt a területet figyelmen kívül hagyni.

A nyílt propaganda a propaganda klasszikus formája, amelyben egyértelmű, hogy a szerző kinek az érdekében és milyen céllal igyekszik valamilyen nyilvános fórumon keresztül mások véleményét befolyásolni. Tanulmányomban propaganda tevékenységnek tekintek minden olyan tájékoztatást, amely a véleményalakítás igényével fordul a nagyközönséghez, a nyilvánossághoz.

A hatalomnak természetéből fakadó törekvése, hogy befolyását, uralmát minél szilárdabban megőrizze, vagy lehetőség szerint növelje. Annak érdekében, hogy magát elfogadtassa és a társadalmi elvárásoknak megfeleljen, önképét kénytelen az adott közösség normáinak megfelelően kialakítani. Karl Vocelka mutatta ki II. Rudolf udvarát vizsgálva, hogy a propaganda mindig azokhoz szól, akiktől a hatalom támogatást vár³. Mivel a mentalitásban gyökerező értékek adottak, a közvélemény befolyásolásában az információ továbbadásának, torzításának vagy épp elhallgatásának fortélyai az igazán lényegesek. A propaganda csak az információ áramlásába bekapcsolódva fejtheti ki hatását.

A westphaliai béke létrejöttével Európa hosszan lekötött erői felszabadultak, s ezzel megnőtt az esélye, hogy fel lehessen azokat használni a török ellen. Ugyanakkor a beköszöntő békeállapot csendjében Erdély fokozatosan elszigetelődött és politikai súlyából is veszített. Eközben Kelet-Európában is megindult egy, a harmincéves háborúhoz hasonlítható hatalmi átrendeződés Svédország, Lengyelország, Oroszország, a kozák állam és a krími tatárok részvételével, melyet az erdélyi politikának szintén számításba kellett vennie. A fejedelemség megváltozó helyzete és a körülötte átalakuló erőviszonyok kényszerítették ki a semlegességből való kilépést.

II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata az idő és a körülmények szorításából született kényszerű vállalkozás volt. Ha Erdély megmarad török hűbéres államnak, Európától gazdaságilag és politikailag is elszigetelődik, egyrészt mert Lengyelország svéd vagy orosz kézben elzárta volna a hagyományos nyugat-európai kereskedelmi utakat, másrészt egy törökellenes hadjáratban az Oszmán Birodalom szövetségeseiként az európai haderő ellen kellett volna háborúba lépnie⁴. Mind II. Rákóczi György, mind a fejedelmi tanács tagjai tisztában voltak a semlegesség tarthatatlanságával, így 1656 végén a svéd szövetség mellett született döntés a tervezett lengyelországi hadjáratban.⁵ A készülődés megkezdődött, Erdélyben köztudott volt, hogy a fejedelem a lengyel trónra pályázik. Valamit azonban eltitkolt a hatalom. Rákóczi azonban még hadinépe előtt is csak az utolsó percben, az indulás előtti szemlén hozta nyilvánosságra, hogy nem a hagyományos baráti kapcsolatokra alapozva indul a királyi koronáért, hanem épp a lengyelek ellenében, a svédek és a kozákok szövetségeseiként. Ezzel az indulásig titokban tartott információval nemcsak a lengyeleket tudta meglepni, hanem egy kellemtelen magyarázkodást is el lehetett kerülni. Logikusnak ugyanis mindenképpen az tűnt volna a korabeli erdélyi közgondolkodás szerint, ha Báthori István vagy épp apja példáját követve II. Rákóczi György is lengyel főúri csoportok támogatását megszerezve készül a trónra. Lengyel származású felesége révén még egyértelműbben kínálta magát a lengyelek szövetségére. Az új politikai irány és a hagyományos beállítást ellentmondásossága megfigyelhető a fejedelem manifestumában is, amelyben a lengyeleket korántsem kibékíthetetlen ellenségként állította be, inkább védelmezésre szoruló barátként, akinél a várt békét fogja helyreállítani hadivállalkozásával, miután elégtételt vett az elszenvedett diplomáciai sérelmekért. Az erdélyi közgondolkodás nyilvánvalóan nagyobb ellenérzéssel fogadta volna a hadjáratot, ha tudomása van arról, hogy II. Rákóczi György egyértelműen hódítóként vonul Lengyelországba. S hogy ennek az uralkodó számára is volt jelentősége, azt épp a lényeges információk elhallgatása bizonyítja.

A lengyelországi hadjárat kudarcral végződött, de ennél sokkal nagyobb csapás volt az, hogy a sereg Kemény János fővezérrel együtt tatár fogságba került Rákóczi és

kíséretének kiválása után. Az eset példátlan volt, hisz egy hadsereg megfutamodhat, vereséget szenvedhet, katonái közül foglyokat ejthet az ellenség, de hogy szinte harc nélkül, vezérével együtt rabságra jusson, ez az erdélyiek számára elképzelhetetlen, teljességgel érthetetlen volt. A közgondolkodás racionális magyarázatot követelt. Kemény János nagyon jól tudta, hogy szereplését és a történeteket késedelem nélkül igazolnia kell, mégpedig oly módon, hogy érvelése a józan észre vagy erkölcsi elvekre támaszkodva elfogadhatóvá tegye magatartását megítélői előtt. Ez nem volt könnyű feladat.

A tatár kán azzal a Portától kapott büntetőparanccsal kelt hadra, hogy a két vajdaságban és Erdélyben uralkodót változtasson. Megvolt az esélye annak, hogy a seregétől különvált Rákóczi ejtük fogságba a tatárok, s Erdélytől egy új fejedelem választását kívánja a Porta vagy a kán. Erre a tisztre az amúgy is rendkívül befolyásos, nagyhatalmú Kemény János – a rábízott hadinépvel megerősítve – a legesélyesebb jelölt lehetett volna. Rákóczi maga is arra ösztönözte hadvezérét, hogy térjen haza vele együtt. Nem valószínű, hogy Kemény, a tapasztalt államférfi, Erdély politikájának meghatározó egyénisége a jóval kockázatosabbnak tűnő megoldást választotta volna, ha nem lát abban olyan komoly politikai lehetőségeket, amelyek az egyébként nyilvánvaló veszélyt ellensúlyozzák.

Hogy Kemény János akarattal vagy akarata ellenére került fogságba, nem volt alkalma kinyomozni. Az mindenesetre tény, hogy a sorscapásból is igyekezett tőle két kovácsolni. Egy hét sem telt el, s a rab hadvezér nyílt levelet intézett Erdély rendjeihez, amit hamarosan követett egy hasonló érvelésre építő, jól szerkesztett beszámoló a hadsereg pusztulásának okairól¹¹. Mire épít Kemény a védekezésében? Bizonyára nem lehet véletlen, hogy levelét is, elbeszélését is hűsége hangoztatásával kezdi és fejezi be, s e kereten belül is átszővi mondanivalóját hűségnyilatkozatokkal. A kor mentalitásáról azonban többet elárul az, hogy a tényszerű, józan ésszel belátható érveket megelőzik a tettét morálisan megközelítő, erkölcsi parancsokra hivatkozó indoklások, s ezzel lelkiismereti kérdéssé egyszerűsödik a fejedelem terveitől való eltérés¹². Mesterien oldja meg, hogy célzott támadás nélkül, pusztán saját védekezésével II. Rákóczi Györgyöt morálisan elmarasztalja. Miközben a rábízottakért érzett felelősség erényével ruházza fel magát, ezzel egyidejűleg a fejedelmet vádolja meg az uralkodói felelősség hiányával: „én örömetben szenvedek minden nehézségeket és halált is vélek együtt, mintsem magam szabaduljak, édes nemzetem elvesszen (az mint hogy ma is edesebb nekem az vélek való szenvedés, mint gyalázatos szabadságyeréssel távolról hallása az romlásoknak): méltatlan tisztem is ezt kívánja”¹³. A keresztény etika előírását a tisztségviselő számára korábbi levelében is érvként hozta fel¹⁴. A „jó pásztor” tudatában van annak, hogy ő csak eszköz Isten kezében, s a rábízott közösségnek saját érdekével ellentétben is gondját kell viselnie. Valójában a fejedelem éppen azért vált külön seregétől, hogy azt ne sújtsa a tatárok haragja, s hogy az ezután beköszöntő, feltehetően nehéz időkben szilárd uralkodói pozícióból tarthassa kézben Erdély sorsát. A tragédia után azonban a fejedelem eredeti szándékai nem számítottak sokat, a történetek pedig Kemény János beállítását jóval hitelesebbé tették.

A lengyelországi hadjárat szerencsétlen kimenetele végérvényesen kegyvesztetté tette Konstantinápolyban II. Rákóczi Györgyöt, szembefordulását a török politikával nem lehetett büntetlenül hagyni a látványos vereség után. Az Oszmán Birodalom irányítása ekkorra az erőskezü, tapasztalt és tehetséges politikus, Köprülü Mehmed kezébe került, aki pontosan érzekelte az erdélyi fejedelem hadi vállalkozásainak jelentőségét és veszélyeit a török érdekekre nézve, s ragaszkodott eltávolításához. Rákóczi azonban nem volt hajlandó a végleges visszavonulásra, inkább ellentámadásba kezdett, mivel 1657–58 fordulóján a török ellen segítséget váró Erdély számára kedvezőnek látszott-

tak az európai viszonyok. Sikertült megszerezni a Rajnai Szövetség, Velence, a pápa, I. Lipót császár és a magyarországi főurak támogatását, s ezzel Erdély és az Oszmán Birodalom belső ügyéből egy nagy európai háború körvonalai kezdtek kibontakozni. A fejedelem egy széles, nemzetközi alapokon nyugvó összefogásra támaszkodva próbálta politikai koncepcióját megvalósítani, ezért merészelt szembeszegülni a Portával látszólag előrelátás, felelősség és erő nélkül. Bízott az európai segítségben vérsztartalékok és garanciák nélkül. Csakhogy a térségben, így Erdélyben is „a bázisok, eszközök gyengébbek voltak és nehezebben pótolhatók, viszonylag kis kalkulációs hiba is könnyen végzetessé válhatott”¹⁶. Bár I. Lipót 1658 nyarán azzal a feltétellel nyerhette el a császári trónt, ha háborút indít a török ellen, a választás után mégis azt közölte Konstantinápolyal, hogy nem kívánja megbontani a békés viszonyt. Az üzenet a Porta számára világos volt, megindulhattak Erdély ellen erőt demonstráló, büntető és elrettentő hadjáratukra az összegyűlt török, tatár és kozák csapatok. A fejedelemség végigpusztítása után Köprülü Mehmed, a rendek választását mellőzve, Barsay Ákost állította Rákóczi helyére, akit október elején az országgyűlés törvényesen is elismert fejedelmének.

Barsay hatalomra jutása után, 1658 végén – 1659 elején keletkezett az a röpirat, melyet Bethlen János kancellár írt az új fejedelem politikájának igazolására. Az „Innocentia Transsylvaniae”¹⁷ egyik alaptétele, mely címében is kifejeződik, hogy az ország, a rendek nem támogatják II. Rákóczi György törökellenes politikáját, nem vállalják kockázatos koncepciójának következményeit. A latin nyelven kiadott röpiratból nem hiányoznak az információval ravaszul manipuláló ferdítések, hamisítások. Minden, ami Erdély pusztulásában közrejátszott, az Rákóczi számlájára kerül. Bethlen megrója, amiért a Porta engedélye nélkül vonult Lengyelországba, holott a korban közismert volt az a török magatartás, amely győzelem esetén utólagosan jóváhagyta a hasonló akciókat. Szemére veti, hogy a tanácsosok véleményével sem törődött a hadjárat előkészítésekor, jöllehet valójában azok is a svédek szövetségét és az utólagos engedélyeztetést tartották a legmegfelelőbbnek.

A kor mentalitása szempontjából az az érdekesebb és lényegesebb, hogyan épül fel az az érvrendszer, melynek segítségével a röpirat II. Rákóczi György politikáját ésszerűtlennek, átgondolatlannak, felelőtlennek és lelkiismeretlennek rajzolja meg. A fejedelem koncepciójának értékeléséhez Bethlen János tudatosan választott olyan viszonyítási rendszert, melynek alapján azt sem elfogadni, sem megérteni nem lehet. Beállítása sehol nem utal a megváltozott külső viszonyokra, a nyugat- és kelet-európai hatalmi átrendeződésre, az Oszmán Birodalom hanyatlására, s nem utal arra a megállapodásra sem, mellyel I. Lipót törökellenes hadjáratot ígért, ha megválasztják német-római császárnak.

Bethlen érvelése egyetlen tájékozási pontot jelöl ki: Konstantinápolyt. Ilyen nézőpontból visszatekintve egy nagyívű Habsburg-ellenes koncepció a lengyel területek egy részének megszerzésével – mely a magyar politika mozgásterét és lehetőségeit növelné az önálló államiságért küzdve – valóban „haszontalan hadakozás”¹⁹. Ilyen beállításában az is nyilván nevetségesnek hat, hogy Erdély, egy „alacsony Országocskára szabhatna rendet olyan hatalmas nemzetnek”²⁰, mivel nincs megemlítve, hogy Rákóczi Európa, a Rajnai Szövetség és I. Lipót nevében dobja oda a kesztyűt a töröknek. Persze a röplapot író Bethlen János is tisztában volt azzal, hogy komoly keresztény összefogás állt a háttérben, ezért is címezte propagandáját „Királyi és Fejedelmi méltóságoknak”, s akarta elosztani „minden keresztény országoknak és nemzeteknek... idegen ítéleteket”²¹. A kor gondolatvilágában a kereszténység érdeke még mindig olyan érték volt, amelyet a propagandának tisztelnie illett, ha a közönségét meg akarta nyerni. A rá való hivatkozást még Bethlen is szükségesnek vélte bevenni érvei közé.

Milyen eszközzel érhető el az, hogy a nagyra becsült európai kereszténység támogatásával hadakozó Rákóczi mégis negatív figuraként szerepeljen? A röpirat érvelése szerint ha a török háborúba kezd, az nemcsak Erdély, de „az egész kereszténységnek veszedelmére következik”. Azért kell tehát Rákóczit visszatartaniuk vállalkozásaitól, hogy ezzel „újabb és nagyobb veszedelembe a kereszténységet ejteni távoztassanak”²². Az európai összefogás erejét a szükségesnél kevesebbnek, a hanyatló Oszmán Birodalomét pedig még mindig túl nagyának vélte Bethlen ahhoz, hogy az európai szövetségesek Erdély megmaradását, megővését garantálni tudják. A röpirat szerzője a logikus érvelés mellett morális kifogásait is beleszótta a szövegbe Rákóczi Györggyel kapcsolatban, hogy ezáltal vele szemben Barcsay Ákost lelkiismeretesebb politikusként mutathassa be, hiszen az írás egyik célja a bizonytalan legitimitású Barcsay személyének és politikájának elfogadtatása. Az esküszegések, szöszegések előszámlálása mellett a legsúlyosabb vád, hogy Rákóczi saját érdekét az országhoz el helyezte²³ és hogy a veszedelemben „pásztor nélkül”, „fő nélkül” odahagyta alattvalóit. A felelőtlen, gondatlan és önző uralkodó vádját itt is – ahogyan Kemény János védekezésében is – az önigazolás céljával hangzik el. A Rákóczi-ellenes írás tehát kettős fronton támad: a közgondolkodás hagyományos érveivel ésszerűtlenné teszi az új elgondolásokon alapuló, megváltozott körülmények között mozogni kénytelen politikát, emellett kiélezi a mindennapi politikai taktika követelte lépések és a stratégiai vezérelvek közötti ellentmondást.

A fenti, Barcsay nevében írott pasquillusra Rákóczi megbízásából Isaac Basire válaszolt²⁵. Kéziratban maradt latin nyelvű felelete, mely ráadásul rendkívül hosszúra sikeredett, a gyakorlatban nem volt igazán alkalmas propaganda célokra. Annál inkább az volt viszont a Szalárdi-krónikában megtalálható magyar nyelvű Rákóczi – Barcsay röpirat vita²⁶, mely a személyeskedésnek, moralizálásnak és demagógiának szabad teret engedve sokkal kevésbé igényes propaganda, mint Kemény, Bethlen vagy Basire írása. Egyszerűségénél, közérthetőségénél fogva azonban hatásszája bizonyára nem maradt el azok mögött, a kor értékei, normái pedig talán még egyértelműbben mutatkoznak meg ezekben a forrásokban.

A kölcsönös vádaskodás hátterében a már ismerős, Keménynél és Bethlennél megfigyelt morális értékkategóriákat találjuk. Mind Rákóczi, mind Barcsay propagandája ugyanazokra a normákra hivatkozva támadja ellenfelét, ahogy ez kitűnik a következő példák közül is. A vádak között első helyen szerepel az az elítélendő, etikátlan magatartás, hogy a telhetetlen uralkodó saját boldogulását az ország érdekei elé helyezi. Barcsay beállításában Rákóczi, aki kevesellte a fejedelmi trónt, azért sodorta háborúba Erdélyt, hogy királyi koronát szerezhessen magának²⁷. A szerencsétlenül járt hadifoglyok kiváltása, megmentése helyett saját céljaira költötte az országból befolyt jövedelmet. „Megért józan elmével veszni hagyta” a rábízottakat, pedig jó pászorként oltalmaznia kellett volna őket²⁹. Ám hasonló támadás éri Barcsayt is Rákóczi részéről, amiért az a fejedelmi címéért erdélyi várakat adott cserébe a töröknek³⁰, vagy amiért az országtól kapott követi megbízással visszaélve Erdély trónját magának szerezte meg³¹. Ebből a propaganda anyagból sem maradhatott ki a kereszténység érdekeire való hivatkozás, amely különösen Rákóczi kezében hatásos eszköz.³² Barcsay a várak átadásával és behódolásával vallása ellen is vétett, „őkegyelme kereszténységnek becsülése hazájának egy részét pogány kézbe ejtette”³³. Barcsay viszont azt veti Rákóczi szemére, hogy eddigi tetteivel többet ártott Krisztus ügyének, mintha nyugton maradt volna. Itt ismét megfigyelhető, hogy a „keresztes háború” eszméje komoly érv. Mivel a kereszténység érdekében és annak támogatásával hadakozni kétségkívül igen nemes cselekedet, II. Rákóczi Györgynek csak azzal tud Barcsay visszavágni, amivel Bethlen is érvelt: vannak esetek, amikor a realpolitika a megmaradás feltétele, nem pedig az eszme érdekében mindenáron folytatott küzdelem³⁴. Barcsay Ákos, mint a Rákócziak, a fejedelmi

udvar neveltje, nem kerülheti el a hálátlanság bélyegét³⁵, amit próbál azzal kivédeni, hogy ha a Rákóczi-házhoz nem is, „hazájához mindvégig hű maradt”³⁶. Ez az érv ismét a magánérdeket a közérdeknek alárendelő morális parancshoz kanyarodik vissza. Ennek szellemében Rákóczi is megkapja a fösvenység vádját³⁷, ami ellen nem igazán tud érdemben védekezni. A személyeskedő szópárbajt kölcsönös szemrehányások szövik át felelőtlenséget, telhetetlenséget, nagyravagyást, önzést, esküszegést, szöszegést hangoztatva.

A hatalmi pólusok egymás ellen folytatott propagandaharcában megragadható az a néhány klisé, amely minden egyes forrásban ismétlődik, feltűnik. A célba vett politikai személyiséget ezeknek a középpontba állított kategóriáknak a segítségével szokás jellemezni. A „jó uralkodó” vagy „rossz tisztviselő” egy-egy séma, toposzokból összerakott szerep, amit az illetőre aszerint osztanak ki, hogy általános megítélése mennyire kedvező. A propagandában nincs helye az árnyalt jellemzésnek, egyértelmű, fekete-fehér ábrázolást kell adni ellenségről és szövetségesről. Megfigyelhető itt is, de Rákóczi más propaganda kiadványaiban is, hogy a fejedelem ugyanazokkal a negatív tulajdonságokkal ruhazza fel ellenségeit, melyek hangoztatásával azok őt is igyekeznek lejáratni. A sémák nem kínálnak túl sok variációs lehetőséget.

A propaganda burkolt formái

A továbbiakban olyan írások kerülnek elemzésre, amelyek látszólag mentesek közvéleményt befolyásoló szándékoktól, de mivel széles olvasótábor számára íródtak, alapos okunk van kételkedni elfogulatlanságukban. Az előzőekben jórészt olyan hatalmi konfliktusokat vizsgáltam, melyet az ellenfelek a nyilvánosság előtt felvállaltak és a támogatás reményében a közvélemény befolyásolásával is nyíltan próbálkoztak. Vajon a burkolt propaganda ennek megfelelően azt jelenti-e, hogy a háttérben állók nyíltan be nem ismert hatalmi harcot vívnak?

A közvélemény befolyásolásának ezt az álcázott formáját a tudományosság kritériumainak, különösképpen a verifikálhatóságnak szem előtt tartásával vizsgálat alá venni nem egyszerű feladat. A szöveg alatti üzenet, a kódolt információ talán a kortársak közül is csak a megfelelően tájékozott vagy tájékoztatott beavatottnak volt érthető. A le nem írott, csak egyfajta gondolatársítással odakapcsolható mondanivalót nehéz bizonyítani. Ha sikerül kinyomozni, felderíteni az írásban érintettek érdekeit, kapcsolatait, személyes problémáit, talán megfejtethető a felszín alatt bújó „másik”, esetleg fontosabb közölnivaló.

A továbbiakban három olyan forráscsoportot mutatok be, amelyet lehetne egyenesen a közvélemény megnyilvánulásának is vélni, mivel önigazoló vagy ellenséges szándék nélkül értékeli a kor szereplőit. Háttérüket megismerve azonban határozott vonalakkal kirajzolódnak azok az érdekszférák, a hatalomhoz fűződő kapcsolatok, amelyek a nagyon is tudatos információsűrítés, véleményalakítás szolgálatába állítják ezeket a műveket.

*

Medgyesi Pál I. Rákóczi György befolyásos udvari papja volt, akinek a véleményét az idős fejedelem államügyekben is meghallgatta. A külföldi egyetemeken nagy műveltséget szerzett, Angliából puritán eszmékkel hazatérő prédikátor Lorántffy Zsuzsanna révén került az akkori fejedelmi udvarba. Jó kapcsolata volt az idős fejedelem régi tisztviselő gárdájának kulcsembereivel, a nyugati diplomáciát összefogó Bisterfelddel, az államigazgatásban nélkülözhetetlen Kemény Jánossal. I. Rákóczi György halála után nem sokkal Medgyesi Sárospatakra költözött Lorántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsigmond udvarába.

1653-ban Medgyesi egy halotti beszédek tartalmazó kötetet jelentetett meg „Erdély és az egész magyar nép hármassajja” címmel³⁹, amelyet II. Rákóczi Györgynek ajánlott⁴⁰. A könyv Erdély három kiemelkedő egyénisége, Bethlen István, I. Rákóczi György és Rákóczi Zsigmond felett mondott búcsúztatóit fogja egybe. Vajon miért épp Zsigmond halála után döntött úgy a prédikátor, hogy kiadatja régi írásait, és miért épp a fejedelemnek ajánlotta?

A prédikációs kötet első búcsúztatójában, melyet 1648 márciusában Bethlen István temetésére írt, Medgyesi a tapasztalt öregek megfoghatóságának bibliai párhuzamát dolgozza fel. Az ország „jó oszlopi” kidőltek, a magyarság „erős, hatalmas, látott-hallott őrállói” mind elfogytak⁴¹. 1649 januárjában I. Rákóczi György felett mondott beszédében még nagyobb hangsúlyt kap a „látott-hallott emberek” szerepe, akikre minden uralkodó támaszkodni kénytelen. Az ifjú fejedelem „elméje s hatalma oh nem elég”, hogy atyja emlékezetéhez méltóan egyedül kormányozza országát, hisz ilyen nagy feladathoz még nem szokhatott. Még fontosabb talán az, hogy az anyai tanácsot „érdemes nagy becsületben tartsa”, az anyját megillető tisztelet és szeretet cselekedeteiben is érződjön⁴². Feltűnik a jó tanácsadók megfoghatóságának toposza Rákóczi Zsigmond búcsúztatójában is (1652 április), mint akik „a jövőendő veszedelem elől szedegettettek el”.⁴³ II. Rákóczi Györgyhez szólva öccsét, Zsigmondot apjának „mellette működő szellemeként” dicséri, mely sajnos végleg kihalt mellőle testvére elvesztésével.

Miért nem tud szabadulni Medgyesi a tapasztalt, öreg tanácsosok toposzától? Nyilvánvalóan nem egyszerűen egy általa kedvelt öszösvetségi részletről van szó. A fejedelmi tanácsból az I. Rákóczi György válogatta öregek valóban sorban haltak ki, 1652–53 a fejedelmi tanács működésében fordulópont. II. Rákóczi Györgyöt ettől kezdve egyre kevésbé korlátozzák a tapasztalt bölcsek, az idősebb politikusok. Talán Medgyesi nem is a címzetes, kinevezett tanácsadókra gondolt, hanem általában a tapasztalt öregekre, Lorántffy Zsuzsannára vagy akár saját magára. Esetleg épp ezért emlékeztette a prédikáció az ifjú fejedelmet, hogy anyja tanácsának, akaratának tiszteletben tartását tetteivel is mutassa ki. Rákóczi Zsigmond, a „mintagyerek”, aki mindig is jobban szülei kedvében járt, ezt az engedelmesebb, szófogadó magatartást jelentette a nehezebben kezelhető Györggyel szemben.

Nem Kemény János Önéletírása az egyetlen forrás arról, hogy a pataki és a gyulafehérvári udvar között meglehetősen feszült volt a viszony⁴⁶. I. Rákóczi György végrendeletében a családi vagyont úgy osztotta meg, hogy özvegye kapta a legnagyobb részt, szinte az összes magyarországi jószágot. A fiúk közül György a fejedelmi címet örökölte az erdélyi birtokokkal, öccse viszont cím nélkül is hasonlóan komoly jövedelmeket hozó birtokokhoz jutott az örökségből, s anyjuk halála esetén a fejedelemasszony része is Zsigmondra szállt volna. A fiatalabb testvér így „fejedelmi” udvarban, „fejedelmi” módon élt, hogy a szülők terve szerint ő is minél jobb eséllyel koronához jusson, és itt első sorban a lengyel királyi trónnal számoltak. A Rákócziak levelezéséből az is kiderül, hogy Lorántffy Zsuzsanna nem volt hajlandó az erdélyi kincstár pénzzavarait a családi vagyonból rendezni⁴⁷, s emiatt a már amúgy is lappangó ellentétek kiéleződtek, ezért is költözött Lorántffy Zsuzsanna Zsigmond herceghez Patakra. Medgyesi Pál, a régi barát, követte őt. II. Rákóczi György egyre inkább szembe került velük.

A megromlott viszony fejeződött ki véleményem szerint az erdélyi puritanizmus ügye körüli harcokban is, amely inkább tünete, mintsem oka volt az ifjú fejedelem és anyja konfliktusának, hatalmi vetélkedésének. Ilyen összefüggésben nem kizárt, hogy II. Rákóczi György azért is hagyta, hogy támadják és lejárássák a puritánokat,

mert ezzel Lorántffy Zsuzsanna politikai tekintélyét áshatta alá, hiszen az idős fejedelemasszony neve, ahogy Medgyesi Pálé is, erősen összeforrt a puritanizmussal.

Bár a legfontosabb színtereken, különösen a Rákóczi család külpolitikájában megvolt az összhang, s a két udvar diplomáciája jól együttműködött, megítélésem szerint Sárospatak bizonyos szempontból az „ellenudvar” szerepét vitte egészen a lengyelországi hadjárat bukását követő hatalmi válságig. Az özvegy fejedelemasszony és nagyobbik fia között rivalizálás folyt, kié legyen a vezető szerep a család ügyeiben.⁵⁰ II. Rákóczi György joggal vélhette úgy, hogy amennyiben a családi vagyonra nagyobb mértékben támaszkodhatna, akkor uralkodóként, politikusként komolyabb vállalkozásokba foghatna.

A hadjárat alatt történt lengyel beütés jó alkalmat teremtett a Rákóczi György elleni hangulatkeltésre. Az idős fejedelemasszony, a „rivális” eleve úgy ítélte meg, hogy fiának szükségtelen nagyobb hatalomért hadakozni, rangjával és vagyonával meg kellene elégednie, többek között ezért is ellenezte a lengyelországi akciót.⁵¹ Lubomirski marsall váratlan támadása után 1657 júniusában írja Medgyesi „Negyedik jaj” címmel újabb nyomtatásra szánt prédikációját, amely nemcsak címében, de tartalmában is kapcsolódik a korábbi „jajjokhoz”, „síralmakhoz”. A lengyelek pusztításáért II. Rákóczi Györgyöt teszi felelőssé, aki nem elégedett meg azzal, amivel a szerencse már eddig is megajándékozta, „szép Fejedelemségét s nemzetét, s ami nagyobb vallását kockára vete: a nép vész miatta”⁵³. Kétségtelenül Lorántffy Zsuzsanna korábbi elítélő véleménye tűnik fel a prédikációban, s helyet kapnak a puritanizmus ügyében a fejedelemtől elszenvedett sérelmek is: aki az egyházat védelmezte, az igazságot prófétálta, „betörtetett annak feje”⁵⁴.

A hadjárat bukása Rákóczi pozícióit súlyosan meggyengítette, ami a pataki udvar számára nemcsak eggyel több propagandaérvet jelentett, mivel kezdettől fogva a hadjárat ellen foglalt állást, hanem politikai tekintélyének növekedését is a „rivális” rovására. A tragédia utáni hangulatot kihasználva Medgyesi az ötödik jajjal jelentkezett (1657. szeptember)⁵⁵. „Amely félelemtől féltém, az jöve reám” – hívja fel a figyelmet a prédikáció arra, hogy voltak, akik előre látták a romlást, amit II. Rákóczi György hozott magára és az országra. A pataki pap ismét a Szentírásból szemelt ki néhány esetet, amikor az uralkodó istentelen, bűnös magatartása miatt országok és népek pusztulnak el, mindezt kilenc fő vétek köré csoportosítva.

Kétségtelen, hogy Medgyesi prédikációi toposzokkal vannak tele, hiszen az országok romlását az úr bosszújaként felfogni, nagy emberek halálát baljós előjelenként értelmezni, vagy a csata elvesztését az önhittségért és nagyravágásért járó isteni büntetésként magyarázni a korban általános, közhelyszerű volt. Ugyanakkor bizonyos típusú toposzok gyakorisága, azok feltűnően megegyező irányultsága, szoros lépéstartása a közélet eseményeivel a szöveg alatt futó mélyebb jelentésre is utal.

Erre talán az eddigieknél is meggyőzőbb példa, hogy az erődemonstratív török-tatár betörés után, 1658 augusztusában a pataki udvari pap ismét II. Rákóczi Györgynek ajánlott egy prédikációt „Kétség torkából kihatló lélek” címmel⁵⁷. A példabeszéd a tékozló fiú megtérését dolgozza fel azzal kezdve, hogy a fiú megúlván a szülői fennhatóságot, kikérte részét a vagyonból, pedig a jóra való ifjak „az ő szüléiknek hasznos jó fenytéjkjét, mint drága kincset úgy becsülik”, s „el nem hagyják az ő anyjoknak tanítását”.⁵⁸ A bűnös ifjú megkapta részét, de azt egy idegen tartományban eltékozolta, egyre súlyosabb szerencsétlenségek érték, nem tudott kilábalni nyomorúságos helyzetéből, s ekkor döbbent rá, milyen nagyot vétett a gyermeki engedelmesség ellen. II. Rákóczi Györgynek ki kellett egyeznie anyjával, hiszen Erdélyben egyre romló helyzete megkövetelte az összefogást, a család erejének egyesítését. Az európai keresztes háború elmaradt, I. Lipót cserben hagyta, így Rákóczi politikai lehetőségei a török-tatár

büntetőhadjárat után, Barcsay trónra ültetésével rendkívül beszűkültek. A Rákóczi-ház jövőjét, pozícióit a viharos események egyre inkább aláásták, a fejedelem vesztesre állt, a teljes bukás azonban anyjának rivalizálásuk ellenére sem állhatott érdekében.

Hasonlóan a nyílt propaganda eszközeihez, a közvélemény befolyásolásának burkolt formájában is toposzok segítségével egyszerűsíti le és teszi közérthetővé üzenetét a háttérben álló hatalmi pólus. Medgyesi a felelőtlenség, nagyravágyás, önhittség, önzés, hálátlanság, hűtlenség már ismert „állandó” jelzői mellé összetettebb toposzokat, bibliai képeket és példázatokat is állít. Medgyesi prédikációi első látásra inkább tűnnek a közvélemény megnyilvánulásainak, mintsem közvéleményt formáló törekvéseknek. Megismerve azonban a háttérben húzódó családi ellentéteket, konfliktusokat, s az aktuális politikai helyzettel és eseményekkel összevetve a „jajjokat”, jól kivehető a véleményalakítás szándéka a Szentírásból vett példázatok mögött. Kiknek szólnak ezek a kinyomtatott beszédek? Kiktől vár támogatást a pataki udvar propagandája törekvése-
ihez?

Minden bizonnyal az olvasni tudóktól, az eléggé művelt nemesektől, az „értelmiségiektől”. Ezek alapján a fejedelem ellenzéke felmérhette, miben számíthat a pataki udvarra, hol találkozhatnak az érdekeik. A nyomtatásban megjelenő prédikációk azonban a lelkészekhez eljutva egyben mintául is szolgáltak az igehirdetéshez, felolvasásra kerültek a „nép” előtt, így Medgyesi gondolatai szélesebb körben is visszhangra találhattak.

Nagyon jellemzőnek találok, hogy a foglyul ejtett Kemény János a Krímben írott és onnan hazaküldött „Gilead Balsamuma” című zsoldárgyűjteményét Lorántffy Zsuzsannának ajánlotta⁵⁹, s nem valahol Erdélyben, hanem épp Sárospatakon nyomtattatta ki. Medgyesi Pál „Ötödik jajjának” 1658-as kiadásában a Medgyesi prédikációk után beillesztve olvasható a krími rabok imádsága, melyet szintén Kemény jegyzett le és küldött Patakra. Az udvari pap tehát saját gyűjteményes kötetében biztosított fórumot a raboskodó politikus-hadvezérnek. Aligha kétséges, hogy a Patakon kiadott könyvek előállítás költségeit nem Medgyesi és nem is Kemény, hanem az idős fejedelemasszony fedezte. Az, hogy Kemény János a propagandában Lorántffy Zsuzsannával kívánt bizonyos fokig együttműködni, azt sejteti, hogy politikai törekvéseiknek a fejedelemmel szemben lehettek közös pontjai. Maga Kemény is utalt jó kapcsolataira Sárospatakkal Önéletírásában.

* *

„Szalárdi hosszú udvari szolgálata ellenére sem sajátította el igazán az elbeszéli eseményekkel való manipulálás művészetét”, olvasható a Szalárdi János „Siralmas magyar krónikája” kiadásának bevezetőjében. Az erdélyi történetíró I. Rákóczi György uralkodásának idején alkancellári tisztséget viselt, előtte levéltári és kancelláriai segédálásokat töltött be. Munkája során bizonyára sok információ jutott el hozzá, köztük bizalmasak és titkosak is. Ha Szalárdi nem rendelkezett volna jó képességekkel a kormányzati iratok kezeléséhez, aligha helyezte volna őt az idősebb Rákóczi György ilyen bizalmi állásba. Aki viszont hosszú éveket tölt el az államigazgatás központjában, jól ismeri a levéltárak anyagát, megmaradhat-e az események iránt „naíval érdeklődő kisembernek”? Szalárdi II. Rákóczi György trónra kerülése után Váradra ment levéltárosnak. A város a puritanizmus egyik fellegvára volt, Szalárdi a presbiteri kormányzat híveként aktívan részt vett a polgárok „vallástisztító” mozgalmában, s a létrehozott kuratórium elnöke is őt választották a váradiak. Szalárdi életútja, de még inkább krónikájának részletei azt mutatják, hogy az idősebb Rákóczi György halála után a történetíró is a pataki udvarral szimpatizált nagyon erősen. Nemcsak az idősebb fejedelemtől festett túlzottan hízelgő képet, hanem Lorántffy Zsuzsannáról és Rákóczi Zsigmond-

ról is rajongással írt. A hasonló politikai felfogás mellett bizonyára nagy szerepe volt a vallási meggyőződésnek is ebben a tiszteletadásban. A puritanizmus ügye, a presbiteri rendszer harcosaként Szalárdi minden bizonnyal számíthatott az idős fejedelemasszony és a pataki udvar támogatására.

A krónika szemléletének megértése szempontjából meghatározó jelentőségű a puritánus prédikátor, Medgyesi Pál irányában megmutatkozó mély tisztelet. A sárospataki pap feltűnően erős hatást gyakorolt Szalárdira, a zsidó–magyar történeti párhuzam, a „jajjos” előadási mód, a „siralmas” alaphangulat a prédikátor nyomán épült be a történeti elbeszélésbe. A „jajjok” Medgyesinél mindig egy-egy szomorú történeti eseményhez kapcsolódtak. (Bethlen István, I. Rákóczi György, Rákóczi Zsigmond halála : „Hármas jaj”, a lengyel betörés : „Negyedik jaj”, a lengyelországi hadjárat kudarca : „Ötödik jaj”, 1658–59 belviszályai : „Hatodik jaj”).

A krónika szerkesztési elvében is visszanyúl az „Ötödik jaj” című prédikációhoz, melyet Szalárdi egyébként is megkülönböztetett figyelemmel tüntetett ki. Ebben a beszédében Medgyesi kilenc vétket sorolt fel, mely a lengyelországi hadjárat kudarcához vezetett. A Siralmas magyar krónikában ennek megfelelően szintén 9 fejezetet találunk. Az utolsó záró fejezet pedig nem más, mint az „Ötödik jaj” két prédikációjának szó szerinti átemelése. Ezzel a szerkesztéssel a „Siralmas magyar krónika” egy prófécia beteljesülését hivatott elénk tárni, ezt célozzák a gyakori utalások a „végső romlás” elkerülhetetlen bekövetkeztére.

A prédikációkban megtalálható „rossz ómenek” toposzát is átveszi Szalárdi, érvelésében ő is támaszkodik a régi jó tanácsosok elfogyására, a felfuvalkodottsáért járó büntetésre, és magát Medgyesit is prófétaként emlegeti krónikájában. A Medgyesi jövendölte nagy pusztulás alátámasztására beilleszt egy 1657-re szóló kalendáriumi jóslatot, amit a puritánok híres előfutára, Ujfalvi Imre prognosztizált a világégésről. Ebben a misztikus és profetikus történet szemléletben II. Rákóczi Györgynek nem jut más feladat, minthogy betöltse a Szalárdi által neki szánt szerepet. Ujfalvi jövendölésénél sokkal ismertebbek voltak a korban Drábik jóslatai, Comenius üzenetei a Rákócziak nagy hivatásáról, a pápista Habsburgokkal szemben rájuk váró vallási és nemzeti feladataikról. Ezek azonban nyilvánvalóan nem illettek Szalárdy koncepciójába, ezért meg sem említette őket.

A „Siralmas magyar krónika” beállításában II. Rákóczi György „eleve elrendeltetett” az országot végső pusztulásba vivő uralkodó sematikus szerepére. Ugyanakkor Barcsay Ákosról sem nyilatkozik kedvezőbben vagy elismerőbben Szalárdi, aki viszont Erdély megmaradását vélte biztosítani a török előtti kapitulációval. Miért nem fogadja akkor elismeréssel a transzilvánus érzelmű történetíró ezt a politikát?

A krónika nagyon elnéző Kemény Jánossal szemben, Szalárdi legalább olyan tisztelettel ír róla, mint a legendás nagy fejedelmekről, Bethlen Gáborról vagy I. Rákóczi Györgyről. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a mű 1662 körül keletkezett, feltehető, hogy Szalárdi Kemény János fejedelemségét akarta igazolni az általa választott történetírói koncepcióval. Kemény, akit a krónikás még az idősebb fejedelem kancelláriájáról ismert, I. Rákóczi György tapasztaltságát, bölcsességét tanulhatta el, s mentes volt az ifjabb fejedelem vélt hibáitól vagy az egyébként is kétes legitimitású Barcsay felétel nélküli törökpártiságától.

Bár Kemény maga is helyeselte az 1657-es hadi expedíciót, a lengyel hadjáratmal kapcsolatban felmenti őt Szalárdi, megintcsak egy kölcsönzött toposz segítségével. Medgyesi Pál 1660-ban kiadott példabeszéd gyűjteményében van egy prédikáció „Külföldön ülő keresztyén” címmel, melyben Medgyesi Jeremiás próféta történetét idézi fel, aki a világtól félrevonulva megszírta a jövendő pusztulást, miután intő szavára nem hallgattak a vesztük felé rohanók⁶⁴. Ugyanezt a képet tárja elénk Szalárdi Kemény Já-

nosról, aki félrehúzódva siratja meg az országra romlást hozó, a tapasztalt bölcsekre nem hallgató felelőtlen fejedelmi tanácskozást. Ebben a beállításban Kemény, akár egy próféta, a tragikus véget előre látja, de a bűnös uralkodói környezettel szemben tehetetlen.

Szintén Kemény felmentésének eszköze, hogy a krónika a sereg tatár rabságba eséséről azt a röpiratot veszi át változtatás nélkül, melyet a foglyul ejtett hadvezér saját védelmében írt. A „Ruina exercitus Transsylvanici” megmagyarázza, miért maradt mégis a sereggel Kemény János az előzetes tervekkel ellentétben, s miért hagyta magára táborát tárgyalásra menve a kánhoz⁶⁶. Mindkét tette támadható pontja volt viszonyosságainak, és sok más vonatkozásban is tisztázatlan volt Kemény magatartása, amit Szalárdinak legkézenfekvőbb és legszerencsésebb volt az önigazoló változattal lefedni. II. Rákóczi György vagy Barcsay esetében viszont bőven válogatott az őket lejárató forrásokból, és pozitív tartalmú szimbolikus bibliai képekkel őket egyszer sem segítette ki.

A történetíró Szalárdi valószínűleg úgy fogott műve megírásához, hogy összegyűjtötte az előző években közkézen forgó propagandairatokat, köztük Medgyesi prédikációit, Bethlen János írását, Lubomirski kiáltványát, Kemény János, II. Rákóczi György, Barcsay és Basirius műveit is, s ezeket saját koncepciójába beágyazva hol egyik, hol másik hatalmi pólus érveit és értékeléseit használta fel, nem törekedve túlzottan az objektív közlésre. A propagandisztikus iratok legtöbb eleme átkerült az írásába, mégpedig tudatos válogatás és gondos szerkesztés révén, ezért úgy vélem, a „Siralmas magyar krónika” egyértelműen manipulatív és koncepciózus feldolgozása Erdély történetének.

* * *

Szalárdi műve, bár a maga korában nem került kiadásra, korántsem maradt háttal. Enyedi István, Nagybánya városának jegyzője a maga elbeszélésében nemcsak Szalárdi krónikájának gondolatmenetét és szemléletét veszi át, hanem értékeléseit is⁶⁸. Szalárdi 1661–62-ben Nagybányán húzta meg magát rokonainál, s ez idő tájt öntötte végleges formába krónikáját. Feltételezhető, hogy ekkor került kapcsolatba Enyedivel. A nagybányai jegyző talán Apafi Mihály rendszeres adófizetéssel megalapozott uralkodását és reálpolitikáját szándékozott igazolni írásában,⁶⁹ s ehhez felhasználta nemcsak Szalárdi, hanem Bethlen János eszközeit is II. Rákóczi György ábrázolásában. Bevette művébe Lubomirski kiáltványát, Kemény János önigazoló jelentését, és beillesztett egy, még Szalárdinál sem szereplő röpiratot, amit ugyan maga is „rút, mocskos pasquillusnak” tartott, mégsem mellőzött, hisz nyilván ezen keresztül kívánta közölni véleményét olvasóival.

Az átemelt röpirat, „mely Bihar vármegye által, de egész Erdély nevében” fogalmazódott és nyomtatásban is megjelent, ugyanazokkal az érvekkel támadja Rákóczit, amivel Bethlen János „Innocentia Transsylvaniae” című írása, csak durvább, kevésbé igényes formában⁷⁰. „Bármely keresztyén monarchiának kicsinynek ítéljük erejét az Istentől fejünk felett felvont és világi erővel felemeltetett hatalmas nemzet ellen, valamíg Isten annak periódusát fenntartja”⁷¹ – tűnik elő Bethlen véleménye Enyedi krónikájából.

A közvélemény befolyásolásának burkolt formáit elemezve nemcsak az szembe tűnő, hogy ez esetben is sémákat, toposzokat használnak a szerzők, akárcsak a nyílt propaganda megnyilvánulásaiban. Még ennél is lényegesebb az, hogy sok esetben egymástól veszik át ezeket a beállításokat, eleve manipulált információt adnak tovább a maguk olvasóköreinek. Medgyesi Pál „jajjait” és „siralmaid” Szalárdi János történelem-szemléletté formálta, az ő „Siralmas magyar krónikáját” Enyedi István használta fel

más viszonyok között, más céllal. Eközben a II. Rákóczi György nevéhez kötődő értékelések egyre inkább rögzültek, megcsontosodtak, állandó jelzőkké váltak, a fejedelem neve lassanként önálló toposzá válik; az országot s magát mindenáron vesztébe vivő uralkodó toposzává.

A közvélemény

„Amiben mindenkinek a véleménye megegyezik, arról általában elmondhatjuk, hogy úgy is van.”

(Arisztotelész: Nikhomakhoszi etika, 1173 a)

A propaganda nyílt és rejtett formáinak kiszűrése és elemzése után a közvélemény történeti szempontú vizsgálatára tesztek kísérletet, igyekszem kideríteni, hogy a korabeli közgondolkodás hogyan értékelte II. Rákóczi Györgyöt akár spontán informálódás révén, akár a propagandával terjesztett információk hatására. Vajon megegyezett-e mindenkinek a véleménye megítélésében, s elmondható-e, hogy amit róla véltek, az úgy is volt? Milyen elvárásokat támasztott vele szemben, milyen szerepet szánt neki a kor mentalitása, a közgondolkodás?

A magánlevelezések anyagát és a kortársak naplóit használtam fel elsősorban ahhoz, hogy kellő bizonyossággal külön tudjam választani a „közzé tett véleményt” a közvéleménytől. Olyan forrásokat kerestem, amelyek nagy valószínűséggel nem azért születtek, hogy a nyilvánosság elé kerüljenek közvélemény formáló céllal. A szerzők persze ezekben is szerették volna meggyőzni olvasóikat, hisz azért írtak, azért érveltek egyik vagy másik álláspont mellett. Fontos különbség azonban, hogy vélhetően nem a politikai taktika ösztönözte őket írásra, hanem inkább a személyes meggyőződés, feltehetően úgy is hitték, úgy is gondolták, ahogyan írták. A teljes jóhiszeműséget persze nehéz vagy nem is lehetséges egyértelműen bizonyítani, de mivel csak tendenciákat, egyfajta általános véleményt igyekszem felvázolni, úgy vélem, a források erre ilyen módon is alkalmasak.

A magánlevelezések hatalmas anyaga tökéletesen alkalmas arra, hogy a 17. századi ember gondolkodásmódját, mentalitását feltérképezhessük. Ez a forráscsoport őrizte meg a leghűebben íróiknak az adott időszakban érvényes véleményét mindazokról az eseményekről, melyek eléggé érdekesek voltak ahhoz, hogy véleményezésre méltassák őket. A közvélemény vizsgálatához tehát alapvetően nélkülözhetetlen a korszakból fennmaradt családi levelezési anyag feldolgozása. Az ezirányú kutatások legelején tartva nem adhatok áttekintést, még csak vázlatos képet sem a forrásanyag egészéről. Csak arra vállalkozom, hogy egy egészen szűk metszet segítségével a megkezdett kutatás módszereit bemutassam, várható eredményeit körvonalazzam.

A korabeli levelezési anyag is azt igazolja, hogy a propaganda ugyanazokra a normákra, értékekre támaszkodik, amelyekre a közvélemény ítélkezése is alapoz. Teleki Mihálynak anyjától kapott, nevelő szándékkal írott intelmeiben például éppen azok a morális parancsok fordulnak elő a leggyakrabban, amelyekre a rölapok is hivatkoznak. Az ország, a köz szolgálata mindennél előbbre való, ne legyen hálátlan pártfogóival, maradjon hűséges azokhoz, akik bíznak benne⁷². Tisztelje anyját, segítse a tőle védelmet és támogatást kérőket, adott szavát sose vonja vissza⁷³. A levelekben ugyanazok az érvek tűnnek fel egy-egy politikai szereplővel kapcsolatban, mint amit a propaganda is használt. Teleki Mihály úgy említi II. Rákóczi Györgyöt, mint jóemlékezetű urát, aki vitézségével mind hazájának, mind az egész kereszténységnek szolgálni akart⁷⁴. A Barcsay köréhez tartozó Budai Péter szerint Rákóczi makacs ragaszkodása a fejedelemséghez nem csak őt magát, de a magyar nemzetet is veszélyezteti, be kellene látnia,

hogy a török erejével nem szállhat szembe⁷⁵. Ezek a röpiratokból, krónikákból ismerős érvek bizonyára benne éltek a kortársak gondolatvilágában is, a politizáló nemesség, amely a propaganda legfontosabb célpontja és közönsége volt, valószínűleg maga is a „közkézen forgó” érvekből válogatott, amikor egyik vagy másik fejedelem mellett elkötelezve magát indokolni, racionalizálni akarta döntését.

Az emlékiratok és naplók általában kevésbé hitelesnek tartott, ezért kevésbé értékes források a kutatók számára, minthogy – néhány gondosan vezetett napló kivételével – utólagos feljegyzéseket őriznek. A mentalitás és véleményalkotás vizsgálatában azonban talán még a leveleknél is értékesebbek lehetnek, hiszen az utólagos véleményezésben még szembetűnőbben kirajzolódik a kor értékrendje.

A következőkben két korabeli napló alapján igyekszem bemutatni, milyen eredményeket ígér és milyen módszereket igényel ezeknek a forrásoknak a feldolgozása. Természetesen a korszakból még nagyon sok más napló és emlékirat is megérdemelné az alapos elemzést, későbbi kutatások folyamán ezekre is érdemes volt sort keríteni.

Bethlen János egyik pártfogoltja, Petrityvity Horváth Kozma tíz évvel az események után, 1668-ban kezdett naplója írásához⁷⁶. 1657-ben Bethlen titkáráként ő is részt vett a lengyelországi hadjáratban. Mivel Bethlen köréhez tartozott, véleménye érthetően Rákóczi ellenes, Barcsay oldalán még fegyveres harcban is részt vett ellene. Ő azonban nem egyszerűen az ifjabb fejedelmet ítéli el, mivel I. Rákóczi Györgyöt épp olyan országpusztítónak bélyegzi, mint fiát, aki csak apja példáját követte uralkodásában. A „rossz fejedelem” toposza tíz év távlatából fiúról apára szállt, pedig az I. Rákóczi György alatti békesség és anyagi gyarapodás Szalárdinál még a legfőbb dicséretet érdemelte. Petrityvity elítélően szól a hagyományos jószomszédság, a lengyel barátság felrúgásáról, a tanácsosok mellőzéséről, a fiatal hízelgőkről. Megemlíti a rossz előjeleket, s hogy „így szokta az Isten megszegényíteni és a felfuvalkodott királyok és fejedelmekért büntetni az ország népét”⁷⁹. Csupa olyan motívum, amelyet akár Medgyesitől, Szalárditól vagy Kemény és Bethlen röpirataiból is vehetett volna.

Lényegesen árnyaltabb, hitelesebb képet kaphatunk az általános véleményről, ha azokra az utalásokra is figyelmet fordítunk, melyek a jobbgáyság, katonaság vagy más csoportok magatartását írják le. Ezeknek a szűkszavú, rövid részleteknek azért is nagy a jelentősége, mert az írott források döntő többsége az olvasni tudó, politikai életben részt vevő nemesség, esetleg városi polgárság gondolatairól, értékítéleteiről ad képet. A társadalom többségét kitevő jobbgáyság véleményét is csak ezeknek az írásos emlékeknek révén lehet többé-kevésbé kikövetkeztetni. Néha – egyéb információk híján – a nemesi udvarok is kénytelenek voltak ebből a hírforrásból meríteni. Bizonyára a vásárba vagy nemesi házakhoz járó jobbgáyok is hozták-vitték a híreket, az információ ezért sokféleképpen kicserélődhetett.

Nagy Szabó Ferenc, a városi polgár a közügyekről készített feljegyzéseket ötven éven át. Értékeléseiben az általános korabeli vélemény egészen bizonyosan benne van, hiszen értesüléseit jórészt olyanoktól szerezte, akik a politikai életben nem vettek részt, s látása a közélet eseményeire kevésbé lehetett, mint a levéltáros Szalárdinál vagy a kancellár Bethlen Jánosnak⁸⁰. Nagy Szabó a közismert röpiratokat, kiáltványokat bizonyára felhasználta krónikájához, de beillesztett álhíreket, szóbeszédeket is, elbeszélést pedig meglehetősen egyszerű nyelvezeten írta. Mindezeket figyelembe véve a 'Memoriale' a korabeli közgondolkodásnak talán még hitelesebb forrása, mint az igazán jól értesültek művei. Elemzését itt nem tartom szükségesnek, mert a korábban bemutatott írásokhoz képest nem tartalmaz új elemet, az ismert eseményeket dolgozza fel jellegzetes megközelítéssel, melyet majd a többi forrással összehasonlítva célszerű értékelni.

*

A továbbiakban azokat az eseményeket veszem vizsgálat alá, melyek tárgyalása kapcsán a krónikások és levélírók szükségét érezték, hogy azok általános fogadtatását, társadalmi visszhangját is lejegyezzék. Az erdélyi hadsereg tatár fogságba esése az az esemény, amely kiindulópontja lehet a közvélemény alakulását vizsgáló elemzéseknek. A hadjáratot megelőzően ugyanis II. Rákóczi György fejedelmi hatalma erős és kiegyensúlyozott, gazdaságilag jól megalapozott volt. A központosított állam hosszú, békés időszakot tudhatott maga mögött. A fejedelem propagandája mellett a burkoltan kritikus sárospataki udvarból származó „prédikált” üzenetek, vagy más, puritánus eseményeket hirdető írások kerültek kiadásra. Nyíltan ellenséges hang nem zavarta meg a fejedelmi propaganda önképformálását.

A fejedelem nem avatta be Erdély társadalmát abba, ki ellen indulnak hadakozni, a hadjárat ideje alatt pedig a híráramlást is nehezítette. A posta működtetésével megbízott Teleki Mihály nyolc hónapos távolléte alatt alig küldhetett levelet aggódó anyjának⁸¹, Kemény János fővezér is csak annyit írhatott mennyasszonyának, hogy jól van⁸².

A bizonytalanságot csak tovább fokozta a lengyel beütés híre, így aztán különösen megdöbbenően hatott az egész sereg fogságba esése. Fontos mozzanat, hogy amikor a fejedelem értesült a történekről, rögtön kijelentette, „hogy ha mindenét el kellene költeni, és ha csak egy dolmányában kellene maradni is, ahogy ilyen állapottal rabságra esett híveit mint s hogy kiváltani igyekeznék, nagy obtestátiokkal, szabadkozásokkal ígéri vala”⁸³. Ebben a beállításban magától értetődött Rákóczi számára is, hogy az ő megmenekülésének árát fizetik meg a foglyul ejtett szerencsétlenek, s uralkodói kötelessége a bajba jutott alattvalóin segíteni.

Ezt a jelenetet nemcsak Szalárdi jegyezte fel, nyoma maradt későbbi forrásokban is. Barcsay röpiratára adott válaszában Rákóczi egy alkudozás végén mondja ki említett fogadkozását, tehát nem olyan teátrálisan történt a fogadalomtétel. Ez a dramatizált reagálás, ahogyan Szalárdi, s hozzá hasonlóan Enyedi is beállítja a történeteket, minden bizonnyal a fejedelemmel szembeni elvárást árulja el. Azt a társadalmi elvárást, melyre a tapasztalt politikuskok, Kemény János is, Vitnyédi István is figyelmeztetik II. Rákóczi Györgyöt⁸⁵. A fejedelem mégsem fizet, jóllehet, korábban valóban megígérte. Azt üzeni, hogy harminc vagy negyven ezer tallérnál több e célra nincsen. Persze ezt a fordulatot is említi az összes krónika, hisz az uralkodó nem cselekszik az elvárásoknak megfelelően. A Rákóczi vagyont legendák vették körül, aligha volt hihető, hogy ne tudna fizetni. Pedig a családi vagyon felett valóban nem ő rendelkezett.

A társadalmi nyomás rendkívül nagy volt. Nem minden szervezés és előkészítés nélkül az országgyűlésre gyászruhás nemesasszonyok vonultak fel, hogy ezzel a szimbolikus aktsussal is nyomatékot adjanak kívánságaiknak. II. Rákóczi Györgytől azt várták, hogy az „árvánk és özvegyek” megmentője legyen, mert nekik – egy másik korabeli toposszal élve – Istenen kívül más gyámolítójuk nincs. A nemesasszonyoknak ezt a tüntetését pedig megintcsak szinte az összes visszaemlékezés feljegyzi⁸⁸. Miért nem hajlandó a fejedelem megtenni azt a lépést, amit a társadalom minden rétege, de különösen a politikailag legbefolyásosabb elvár tőle? Valóban nincs pénze? Valószínű, hogy a hadjárat után üres a fejedelmi kincstár, s a családi vagyonból kellene fizetni. Azt viszont Sárospatakon az idős fejedelemasszony őrzi, csak erőszakkal lehetne tőle pénzt szerezni. Zrínyi, Vitnyédi még ilyen áron is arra buzdítja a fejedelmet, ne törődjön anyjával, se a Tízparancsolattal, csak az alattvalóit engesztelje ki mindenenekelőtt.

A rendi ellenzék is mozgolódni kezdett, annak is ígéretet tett a fejedelem, hogy szabadságjogait – engesztelésképpen – helyreállítja, de később ettől is elzárkózott, mivel ez a fejedelmi jövedelmek csökkenéséhez vezetett volna. „Elméjébe esett illy hir-

telen való nagy változása az országnak elméjére minémű nagy idegenséget s kedvetlenülést hozott vala, sok szóval írni nem szükséges”⁹⁰, utal Szalárdi a szamosújvári gyűlést követően kialakult általános véleményre.

A fejedelemben vetett bizalom megrendülésére jó példa egy híresztelések, szóbeszédek szintjén terjedő, Rákóczit lejárató történet. Eszerint Rákóczi a moldvai vajdának üzent, hogy támadja meg és gyilkolja le a Moldva felé hazaindult katonáit. Mindez oly komoly hitelre talált a fejedelemségben, hogy Rákóczinak hivatalosan és nyilvánosan kellett visszautasítani a rágalmazást. Maga a tény, hogy egy ilyen történet a fejedelemtől adott hangulatban, adott időpontban nagyon is hihető volt, azt jelzi, II. Rákóczi György megítélése kellőképpen negatív volt ahhoz, hogy a híresztelés sikeresen beilleszkedjen a róla kialakult képbe. Hogy a szóbeszéd mennyire képtelenség volt, az is mutatja, hogy az igényesebb, szélesebb látókörű krónikások utóbb nem is tesznek említést róla, egyedül Nagy Szabó kockáztatta lejegyzésével krónikási hitelét, de ő is csak rendkívül óvatosan fogalmazva. Rosszindulatú szóbeszéd ugyanakkor Kemény Jánossal kapcsolatban is közzájón forgott ebben az időben, őt azzal vádolták, hogy a tatárok kezére akarta játszani Rákóczit, hogy maga lehessen a fejedelem. Egy tragédiával végződött hadjárat után érthetően nehezen maradhattak népszerűek a meghatározó politikai személyiségek.

A levelezési anyag alapján az kétségtelen tény, hogy 1658 nyaráig, a török–tatár hadak felvonulásáig a tatár rabságba került erdélyiek ügye foglalkoztatta leginkább a társadalmat. A szerencsétlenül járt fő- és közrendű katonák hozzátartozói méltán remélték, hogy a rabok kiváltása állami, uralkodói segítséggel megoldódik, hiszen külön erre a célra adó kivetését is megszavazta az országgyűlés. Egyébként is valamiféle jóvátételt vártak a fejedelemtől, hiszen magától értetődő volt, hogy a sok katona „nem is magáért szegény, hanem országa, hazája, s őnagysága mellett szenvedte ez keserves rabságot”⁹⁴. II. Rákóczi György azonban a befolyt pénzt nem a váltságdíjak fedezésére használta, hanem a török elleni háborúra készült, amiért Bethlen János és Barcsay Ákos propagandájukban nem is mulasztották el támadni. A rabok iránti érdektelenséget az erdélyi társadalom pedig egészen bizonyosan a legjogosabb kritikának érezte Rákóczival szemben.

* *

A fejedelem az európai keresztény összefogásban bízva provokálta ki az Oszmán Birodalom felvonulását Erdély ellen, hogy ezzel egy nagyszabású nemzetközi törökellenes háborút robbantson ki. A kereszties háború lehetősége a társadalom egyes rétegeiben, elsősorban a vitézi rendben valóban lelkesedést keltett. A Rákóczi hűségére valaha felesküdt vitézek, végvári katonák nem voltak hajlandók más hatalomnak szolgálni, amint ez Rhédey Ferenc ideiglenes fejedelemsége alatt hamar ki is derült⁹⁵.

Szalárdi és Enyedi krónikájában sok utalás található arra vonatkozóan, hogy a vitézi rend, a hajdúk és a városi polgárok II. Rákóczi György mellé álltak a régen várt hadakozás vagy kisebb hadi sikerei, győzelmei miatt.⁹⁶ A katonaelemek iránta való hűsége tette lehetővé, hogy kéthónapi visszavonulás után gyorsan visszatérjen Erdély trónjára. „Mi bizony fejünk felállásáig őnagyságát uraljuk és mellőle el nem állunk, meg tudjuk mi is hitünket, kötelességünket gondolni, mint valaki” üzenik Rákóczinak a legfenyegetettebb végvárból, Borosjenőből⁹⁷.

A Rákóczihoz hű Teleki Mihály rokonságában mindig pozitívan említik II. Rákóczi Györgyöt, az ebből a körből származó levelezési anyagból különösen 1657–58 tájáról sokkal kedvezőbb általános vélemény rajzolódik ki, mint a többi, jobbára ellenséges indíttatású forrásból. „Minden emberek ugyan sokallják Haller uramék dolgát, de kiváltképpen Bethlen Jánosét”⁹⁸, aki akkoriban a főszerepet vitte az új fejedelem

megválasztatásában. Ebben a körben a bizalom és szimpátia végig megmarad Rákóczi irányában⁹⁹, lelkesen tudósítják egymást a számukra kedvező hírekről. „Az föld népét akarta Barcsay uram felszedni... de nem akar az föld népe is felkelni, mivel azt mondják, hogy valamég Rákóczi nem parancsolja, nem kelnek fel. Valóban suhajtja az föld népe az fejedelmet”¹⁰⁰.

Hogy Teleki köre elfogult volt II. Rákóczi Györggyel szemben, az nem vitatható. Mégis, ezek a tudósítások elárulják azt, ami az általam eddig ismert többi forrásban nem szerepelt, hogy a fejedelemhez még 1658 nyarán, de még egy-két évvel később is igen komoly reményeket fűztek a jobbágyok, de a nemesség egy része is.¹⁰¹ Ezeket a Teleki rokonságból származó tudósításokat hitelesebbé teszi az, hogy ebben az időszakban általános gyakorlat a posta megállítása, a levelek ellenőrzése, így ebből kockázatos kedvezően nyilatkozni a hivatalos ellenfélről, mégsem változtattak véleményükön a levélírók. Későbbi leveleikben őszinte sajnálkozással azt is megírják, ha a fejedelem általános megítélése nagyon kedvezőtlennek válik.¹⁰² Barcsay fejedelemségéről ugyanakkor érthetően egyetlen méltató megjegyzés sem fordul elő Teleki körének leveleiben.

A fenti forrásokból kiderült, hogy bár a fejedelem a lengyelországi hadjáratával Erdélynek okozott mérhetetlen kárt és veszteséget nem volt képes megfelelő uralkodói gesztusokkal jóvátenni, amely pedig az egész társadalom alapvető elvárása volt vele szemben, mégsem tette kibékíthetetlen ellenségévé az erdélyi társadalom egészét. A rendi ellenzék ellene folytatott harcát nem támogatta a nemesség egésze, a vitézi rend és a jobbágyok sem fordult ellene, sőt esetenként határozottan kiállt mellette. Barcsayról az általános vélemény semmivel sem volt kedvezőbb, mint Rákócziról. Árulását, hűtlenségét, hálátlanságát, önzését és nagyravágyását megítélésében éppen úgy szemére vetették a táborához nem tartozók, mint ahogy II. Rákóczi György esetében is megtették ellenfelei.

A propaganda céllal írott anyagok arányaihoz képest érezhetően kiegyensúlyozottabb a mérleg II. Rákóczi György javára az általános megítélést vizsgálva. Vajon mi az oka annak, hogy Rákóczi propagandája sokkal kevésbé volt hatásos és eredményes, mint az őt támadóké, hogy ezen a területen hiányzik az „egyensúly”?

A korszakból fennmaradt iratok többsége, mely II. Rákóczi Györgyöt jellemzi, a fejedelem ellenfeleitől, vetélytársaitól származó nyílt vagy burkolt propaganda, amely toposzok, klisék felhasználásával igyekezett a fejedelmet „a rossz uralkodó” típusának vonásaival felruházni. A sors sok tekintetben a fejedelem ellenfeleinek kezére játszott. A megváltozott viszonyok között Rákóczit sorra kudarcok érték. Sokat ártott megítélésének, hogy hatalma csökkenésével a propaganda feletti ellenőrzés is kicsúszott a kezéből. Ami viszont rajta múltott és komoly taktikai hiba volt, hogy belső társadalmi bázisának visszaszerzését, kiengesztelését elhanyagolta a lengyelországi kudarc után, így ezzel politikai ellenzékének táborát rendkívül megerősítette. A jóvátételre számító társadalmi elvárásokat súlyos mulasztás volt megfelelő válasz nélkül hagynia, általános megítélésén ez kétségtelenül sokat rontott. Bár az is tény, hogy a szükséges lépéseket csak a családi vagyonnal szabadon rendelkezve tudta volna megtenni.

Mindezek mellett azonban volt még egy fontos tényező, amely még inkább kiszolgáltatta a fejedelmet mindenfajta ellenséges beállításnak, kritikának. Az európai törökellenes szövetség, mely egy új korszak új törekvéseit jelezte, csak 1658-ra kovácsolódott össze. A köztudatban nem igazán lehetett még mély gyökere és komoly hitele ennek az újszerű vállalkozásnak, hiszen a harmincéves háború egészen más külpolitikai gondolkodást igényelt. Kemény János, aki érzékelte ennek várható következményeit, figyelmeztette is az új külpolitikai gondolkodás fogadtatásának várható nehézségeire II. Rákóczi Györgyöt: „Nem szölok Nagyságod titkos reménységeiről, de külsőképpen

az Nagyságod dolgai mind fundamentum nélkül való istenkísértések; világ ítélete szerént nem vitézség, nem méltóságos hírnévkeresés az fundamentum nélkül való vakmerőség”¹⁰³.

Kemény arra mutatott rá, hogy Rákóczi nem lesz képes elfogadtatni merész politikai terveit Erdély társadalmával, mert koncepciójának egyetlen alapját a születőben lévő európai törökellenes szövetség mielőbbi segítsége képezi, amelynek jelentősége és komolysága alattvalói előtt még nem magától értetődő. Ennek következtében a felkészületlen társadalom, különösen a közéletben jogaikat érvényesíteni szándékozó rendek a fejedelem lépéseit érthetetlen, logikátlan, józanságot és előrelátást nélkülöző politikának fogják tartani, s bizonyosan nem akarják azt támogatni. Keménynek lett igaza.

A politizáló nemesség nemcsak a rendi szabadságjogok visszaállítását, a rabok váltságdíjának a fejedelmi kincstárból való fedezését várta el II. Rákóczi Györgytől, hanem azt is, hogy a közügyek vezetésében átgondolt, logikus, jól megalapozott lépéseket tegyen. Egy olyan politikával, melynek mozgatórugói, indítékai, belső összefüggései nem világosak a megszokott viszonyítási rendszerben, nem lehetett a kortársak támogatását megszerezni. Rákóczi ellenfeleinek propagandája, különösen Bethlen és Barcsay röplapjai, melyek szándékosan olyan alapra helyezték az új külpolitikát, amelyről az nem volt jól áttekinthető, még inkább megerősítették az ésszerűtlenség, koncepciótlanság benyomását, felismerve a fejedelem legsebezhetőbb pontját.

A kereszténység érdekeire belátható érvek nélkül hivatkozni nem lehetett meggyőző erejű propaganda¹⁰⁴. Hiába említette Rákóczi röpiratában, nyilvános védekezésében, hogy voltak „ titkos korrespondentiáink is másokkal ”¹⁰⁵, ha nem tudott logikus magyarázattal szolgálni a kortársaknak.

II. Rákóczi Györgyöt halotti búcsúztatójában Czeglédi István a törökverő Hunyadiakhoz hasonlítja, akik vitézségükkel nemcsak a magyarság, de az egész kereszténység elismerését kivívták¹⁰⁶. A török elleni keresztes háború vállalásáért a fejedelemnek dicsőséges emlékezete lesz Velencében, az egész keresztény világban, s mindazok előtt, aki megértették küzdelmének jelentőségét.

Erdély számára azonban sokkal keserűbb emléket hagyott II. Rákóczi György. Czeglédinek is utalnia kellett arra, hogy „aligha olyak nem találtnak, kik ez Haza Romlását...csak e Boldog Fejedelemlnek tulajdonítják”¹⁰⁸. Dicsőség és feltétlen elismerés a maga korában sem övezte Rákóczit, a koncepciózus krónikák pedig érthetően nem törekedtek arra, hogy hibái mellett érdemeit is feljegyezzék az utókor számára, mivel érdemei talán még előttük sem voltak nyilvánvalóak az összefüggések ismeretének és megértésének hiányában.

A meggondolatlanság és a felelőtlenség vádját az ifjabb Rákóczi György esetében más is kérdésessé teszi. A korabeli mentalitást vizsgálva felvetődött a kérdés, vajon a nagyraagyás, felelőtlenség volt-e az oka annak, hogy a lengyelországi hadjárat kudarcát követően II. Rákóczi György nem mondott le. Megtehetette volna, hogy II. Rudolffhoz vagy Báthori Zsigmondhoz hasonlóan másnak adja át a trónt, így a közel tízéves békeidőszak és gazdasági virágzás emlékét hagyja az utókorra. Megtarthatta volna óriási családi birtokait örököseinek, nem kellett volna az egyre több kockázattal járó törökellenes háborúba mind jobban belebonyolódnia.

Véleményem szerint nem egyszerűen a hatalomvágy ragadta el, inkább a neveltetése, a protestáns etika szelleme, küldetésstudat hajtotta vélt célja felé. Bizonyára hitt abban, hogy kiválasztott uralkodó, aki Erdély sorsáért felelős, az ő feladata népét és vallását győzelemre segíteni a török elleni harcban. Lemondása a trónról ellenkezett volna az elhivatottság eszményével. II. Rákóczi György politikai koncepciója az Erdélyi Fejedelemség hatalmi pozícióinak megerősítését szolgálta e térségben Európa hatal-

mainak segítségével, egy megváltozott, kedvezőnek tűnő külpolitikai helyzetben. A lengyelországi hadjárat váratlan kudarca, a Török Birodalom hirtelen talpraállása és a Német-római Birodalom Erdélyt kiszolgáltató és feláldozó dinasztikus politikája együttesen eredményezték bukását.

Hogy merész terve korántsem jelentett átgondolatlan, korának és körülményeinek lehetőségeit alapvetően tévesen felmérő döntést és választást, az leginkább azon mérhető le, hogy a Rákóczi halála után két évvel Erdély trónjára lépő Kemény János éppen úgy szembeszállt az Oszmán Birodalom erejével, ahogyan azt ifjabb Rákóczi György tette. Mélyen hívó protestáns lévén belőle sem hiányzott az erős küldetésstudat. A tapasztalt, megfontolt, érett, bölcs Kemény, az erdélyi közélet legtöbbet próbált öregje, akinek politikusi tehetségét még ellenségei sem vonták soha kétségbe, a szeme előtt lejátszódott intő példa ellenére ugyanúgy rábízta magát a keresztény Európa, I. Lipót császár segítségére. Az erdélyi fejedelmet pedig ez alkalommal is feláldozta a bécsi udvar a dinasztikus érdekekért.

Jegyzetek

1. Péter Katalin: A fejedelemség virágkora (1606–1660). In: Erdély története II. (1606–1830) Budapest, 1988. 723.
2. R.Várkonyi Ágnes: A nemzetközi törökellenes szövetség genezise. Történelmi Szemle 1984/2. (a továbbiakban: R.Várkonyi 1984); R.Várkonyi Ágnes: Országgyesítő kísérletek (1648–1664). In: Magyarország története III. 1526–1688 Budapest, 1985. 1043–1155.
3. Vocelka, Karl: Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612). Wien, 1981.
4. R.Várkonyi 1984. 74.
5. Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. In: MHH XXIII.kötet, Budapest, 1890, 447., 449., 452–456.; Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányszata 1540–1690. Budapest, 1980. 61–64.
6. „(II. Rákóczi György)...magának különbnél-különb drága királyi ruhákat csináltatott vala, és mind nagy sok kincsel, pénzzel...úgy hozzákészült vala, hogy akik belső titkokat nem tudnának, a készülethez képest, hogy kész királyságra menne, mindenek azt állíthatnák”: Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. Budapest, 1980. 349. (a továbbiakban: Szalárdi); Kassa, 1656. december 2. Bónis Ferenc Teleki Mihálynak „itt közönséges hír az én kegyelmes uram lengyel királyságra való indulása” 17.levél. közli: Teleki Mihály levelezése. Szerkesztette Gergely Sámuel I. kötet 1656–1660, Budapest, 1905. (a továbbiakban: Gergely)
7. „Visken a főrendeket, vármegyék és székek tiszteit egybe-gyűjtván, hogy az ország népétől teljességgel eltitkolva ne lenne, hová mennének, nékiek proponálta vala” Szalárdi 352.; Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XI. kötet. Szerkesztette Szilágyi Sándor. Budapest, 1886. 246. (a továbbiakban: EOE XI.)
8. Szalárdi 349.
9. Moldva, 1657. aug.6. Kemény János II. Rákóczi Györgyhöz és Erdély rendeihez „Az bizonyos dolog, hogy az Chámnak az portától való parancsolatja az volt, hogy mind az két Oláhországban vajdákat változtasson, Erdélyre is reá menjen, hasonlót cselekedjék, ha az mi nyomorúságos kezekben akadásunk torkokot bé nem töltötte volna” In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Budapest, 1980. 325. (a továbbiakban: Kemény–Bethlen)
10. Kemény–Bethlen 325.
11. Kemény János: Ruina exercitus Transsylvanici. In: Kemény–Bethlen 313–321.

12. „Conscientiámtól meggyőzöttetvén semmiképp azt nem cselekedhetem, hogy mind Nagyságod, s mind én elmenvén nem igaz pásztoroknak íteltetessünk, s prédára hadjuk fejtellenül az kereszténységet és édes hazánk fiait”. Kemény–Bethlen 314.
13. Kemény–Bethlen 314.
14. Kemény–Bethlen 322–326.
15. R.Várkonyi 1984. 75.
16. Kosáry Domokos: Magyarország és Kelet-Európa a XVI–XVII. században. In: Valóság, 1973. 9. sz. 32.
17. Bethlen János: Innocentia Transsylvaniae. In: Lymbus Művelődéstörténeti Tár I., Szerkesztette Monok István. Szeged, 1989. (a továbbiakban: Bethlen)
18. „Valaki Erdély országának és Magyar országhoz incorporáltatt részeinek állapottyát tudgya, annak csendességét és békességét a Fényes Portához való engedelmségben lenni helyeztetve és fundáltatva nem tagadhattyá; és a mi fejedelmink (noha megvalani szégyellik) nem különben, hanem az ottomán Nemzetségnek engedelméből és confirmálásából kezdhetik és meg tarthattyák is Fejedelemségeket, melyet magok is jól tudnak, avagy inkább tudni kényszerítettnek, és az országnak lakossi is (Isten után) a Fényes Portától ismériek függeni megmaradásokat.” Bethlen 130.
19. (II. Rákóczi György) „...a mi Országunknak és Nemzetünkne gyenge állapottyát meghaladó, erőnkkel fel nem érhető dolgokat kezdte elméjében forgatni, és végtére a Portának engedelmé nélkül Hazánk Statussinak arról való megegyezését nem várván, újjabb újjabb haszontalan hadakozásokba és végtére amam boldogtalan, maradékinknak is szomorú siralmat méltán indított Lengyel Országi hadakozásba elegyített magát, ellene rugódozni nem merő Erdély országát.” Bethlen 131.
20. Bethlen 138.
21. Bethlen 129.
22. Bethlen 143.
23. Bethlen 132., 138.
24. Bethlen 140.
25. Kropf Lajos: Basire védirata. Történelmi Tár, Budapest, 1880.
26. Szalárdi 461–475.
27. „Rákóczi uram nélkül is nem volt Erdély bolond, hogy egy pusztá embernek pusztá székből való ingerkedésére (valakinek sohasem elég privátumáért magát az halálnak adni) áldozatul felmutassa”. Szalárdi 467.
28. „Pénzt kért ki, s a maga szükségét tette a rabok váltságával”. Szalárdi 474.
29. Szalárdi 471.
30. „Lugast, Karánsebest azelőtt török nem is prédálta, hanem mikor azoknak bánóságát engedte Barsay uram, fejedelemséget engedtek és adtak érte.” Szalárdi 468.
31. „Nekünk szóval és pecsétes írással sok úttal tett hiti, fogadásai iszonyíthatták volna, hogy tisztírt hazáját el ne adja.” „Török közibe kitől volt őkegyelmének küldése, kitől incitáltatott ilyen tractára, ilyen ígéretekre? Egyéb nem a maga előmenetelére való vágyakodásnál, úgy látjuk.” Szalárdi 470., 471.
32. Szalárdi 475.
33. Szalárdi 469.
34. Rákóczi: „Mi valóságos keresztyének és magyarok vagyunk, még karunkat s kardunkat felbírjuk, keresztyénség és nemzetünk oltalmazásában kívánjuk elfogyatni életünket”

Barcsay: „Ugy ismertem, velem együtt a világ is úgy tapasztalta az elmúlt időkben, valamint ő maga is írja, de más értelemmel érti és érzi is keze alatt keservesen nyögő, megromlott nemzetünk felettébb való magyarságát! kitől ezután mind az Atya, Fiú és Szentlélek Isten mindnyájunkat oltalmazzon! Amen” Szalárdi 475.

35. Szalárdi 461.
36. Szalárdi 462.
37. Szalárdi 464., 465., 466., 472.
38. „Meg szokta Isten büntetni, valaki magát elhiszi, más állapotját irigylő, az mint Lupuj kezdé járni...midőn maga felfuvalkodottságában Isten csudálatosképpen meg-büntette”: Kőröspataki János: Lupuj vajdáról való ének. Lőcse, 1655. RMK I.902. Kőröspataki János: Az Havasalföldi Hartzról Való História Lőcse, 1656, RMK I.917. című művében is úgy állítja be, hogy a fejedelem győzelme igazából az Isten műve, mert akit Isten büntetni akar, azt vereséggel sújtja a hadviselésben.
39. Medgyesi Pál: Erdély s egész Magyar nép hármassajja és siralma, Sárospatak, 1653, RMK I. 873. (a továbbiakban: Medgyesi)
40. „Kegyelmes uram, Nagyságod enyhítette meg nekünk e Jajjainkat; s ez után is siralminkat, a könnyhullatásokat Nagyságod törölheti el megkeseredett nemzetünk szeméről: Mindenek felett e' Christusban elköltözött szerelmes lelkeinek, minden féle jóságos tsekedeteknek, kiváltképpen Istenhez való buzgósságos szereteteknek virágzó kegyes voltoknak és minden jó példájoknak fegyhertetlen követésével” Medgyesi
41. Medgyesi 55.
42. Medgyesi 24.
43. Medgyesi 28.
44. Medgyesi 32.
45. Horn Ildikó: Az erdélyi fejedelmi tanács 1648–1657. In: Perlekedő évszázadok, Budapest, 1992. ELTE Középkori és Kora-újkor Magyar Történelmi Tanszék, 261–263. (a továbbiakban: Horn)
46. „Az ifjú fejedelem...az felesége anyját pedig sokképpen inkább reverenciával, mintsem maga jó édesanyját.” „...édesanyját és öccsét is meguntatták véle, úgyannyára, hogy édesanyját csak az félelem böcsülteti, hogy annak libera dispositioja, minden javaiban, és abból kirekesztetést tartóztatja, de az öccsével hatalmas nagy simultas, s vele kötök.”: Kemény János Önéletírása, Budapest, 1980. 305–306. (a továbbiakban: Kemény 1980)
47. Szék, 1649. április 27. Rákóczi Zsigmond Lorántffy Zsuzsannához: Zsigmond kéri anyját, adjon pénzbeli segítséget Györgynek, akinek komoly anyagi gondjai vannak: „Nagyságod, kegyelmes asszonyom mind az közönséges jót, mind az emberek gondolkodását jól tudja, az mennyire lehet...bátyám uramhoz ilyen nagy szükségében segítséggel kegyelmességgel legyen” CCCCXLIV.levél. Közli: Szilágyi Sándor: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. MHH XXIV.köt. Budapest, 1875. (a továbbiakban: Szilágyi); Szombatfalva, 1649. április 30. Lorántffy Zsuzsanna II. Rákóczi Györgyhez: Az idős fejedelemasszony felsorolja, hányszor adott már kölcsön fiának, s milyen összeget hajlandó még a továbbiakban adni neki. Neheztel fiára a méltatlan vádakért: „amiket felhányysz, hogy én istenben elnyugodt uram csak nekem, az öcsédnek hagyott, s te csak pusztá ládát látsz s tárházat” CCCCLV.levél. Közli: Szilágyi
48. Radnót, 1653. május 25. II. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannához: Az „innovatorok” ellen hozott törvényekről a fejedelem anyja minden ellenkezése ellenére kinyomtatattatta, mert ő maga semmi olyasmit nem talált abban, ami vallásának ellene volna, s prédikátorai sem tiltakoztak. DXV. levél. Közli: Szilágyi; Radnót, 1653. május 30. II. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannához: Haragos hangvételű

levél, melyben a fejedelem arra kéri anyját, ne szítson ismét békétlenséget a presbitériumok ügye miatt. Nem volt zavarodás addig Erdélyben, míg „két három ember indítója nem lőn” DXVII. levél. Közli: Szilágyi; Földvár, 1653. június 27. II. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannához: A fejedelem mentegetőzik, nem igaz, hogy kárörömmel fogadta a puritánusok vereségét, kéri anyját, ne okozzanak egymásnak még több bosszúságot. Igyekszik lehetőségeihez mérten anyja kedvében járni, parancsainak „nemhogy a közjóra, de privatumra is nézendő dologban is” engedelmeskedik. DXX.levél. Közli: Szilágyi

49. Horn 262.

50. Gyulafehérvár, 1656. feb. 12. II. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannához: A fejedelem nézeteltérésükről ír a presbitériumok ügyében. „Valami testi dolog, abban nagyságodnak engedel, de lelkiekben, lelkem ismereti ellen, nagyságod sem kívánja, én sem cselekedhetem.” DLXXX.levél. Közli: Szilágyi.; Gyulafehérvár, 1656. április 9. II. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannához: Haragos levél ismét csak az egyházi ügyek kapcsán. „Mi nagyságodat lelki-ismeretiben nem üldözzük, mert nem hogy édes anyánkén, de egy legkisebb rend lelkiismeretén sem akarunk uralkodni, istené lévén az.” DLXXXIV.levél. Közli: Szilágyi.; Hasonló szellemű levél a DLXXXII., DXC., DXCI. is.

51. Beregszász, 1656. szeptember 8. Lorántffy Zsuzsanna II. Rákóczi Györgyhez: „...noha mind az mennyi jó jühet ki, az mennyi akadály lehet, én se írni, se szóval ki nem mondhatnám...egyik fél mellett is hogy hadakoznál haszonért, szükséged arra nincsen, mert isten eleget adott” DXCII.levél. Közli: Szilágyi.

52. Medgyesi Pál: Igaz magyar nép negyedik jajja. Patak, 1657. RMK I. 922. (a továbbiakban: Medgyesi 1657)

53. Medgyesi 13.

54. Medgyesi 20.

55. Medgyesi Pál: Ötödik Jaj és Siralom. Sáros Patak, 1658. RMK I. 936. (a továbbiakban: Medgyesi 1658)

56. Medgyesi 27–50.

57. Medgyesi Pál: Kétség torkából kihatoló lélek. Sáros Patak, 1660. RMK I. 963 (a továbbiakban: Medgyesi 1660)

58. Medgyesi 1660. 8–9.

59. Kemény János: Gilead Balsamuma. Sáros Patak, 1659. RMK I. 947.

60. Kemény öt okot sorolt fel, amiért a fejedelem nem nélkülözhetette őt. „Ezek között, mivel az új és ifjú fejedelemnek mind anyjostól és öcséstől igen nehéz dolgaik valának fenn, az én gonoszakaróimnak ellenem való practicájok ártalmason lábat nem kaphat vala, és az ifjú fejedelem engemet kételenségből bocsúl vala ily okokból... 4) Mert az anyjok és öccse is énhozzám igen nagy s jó affektussal valának.” In: Kemény 1980. 308.

61. Szakály Ferenc bevezető tanulmánya In: Szalárdi 54.

62. Szalárdi 349–350.

63. „A Drábik-féle jövőndölések, Comenius levelei, üzenetei megdolgozták a közvéleményt” a lengyel hadjárat előestéjén.: Kárpáthy-Kravjanszky Mór: I. Rákóczi Ferenc katolizálásának politikai vonatkozásai. Budapest, 1940. 13.

64. „...láttam, minémű rettenetes veszedelemre tartod őket az végképp való nyakassággért, megesett a lelkem, s e külön ültömben keservesen megsírtam, először is a te méltatlan nagy bosszantásodat; és őket is hogy vakmerőül vesztik magokat. Hogyha ezt nem halgatjátoc a rejtéc helyekben sír az én lelkem a kevélységgért és sírván sír és az én szemem könnyez, mivel hogy az urnac népe rabságra vitetic.” Medgyesi Pál: Külön Ülő keresztyén. Sárospatak, 1657. RMK I. 923., 20.

65. „...a fejedelem már ezen hadakozásra nézendő nagy dolgokat forgatván elméjében...tanálja kérdeni szóbeszédben: tatár chámnak mindenestül mennyire való ereje lehetne? Sebessi Miklós praefectusa, ki Tatárországban járt vala, nem várván a megelégedett, méltóságosabb, nálánál tudósabb, olvastabb jelenlevő becsületes urak feleletitül, magakelletésből nagy hízelkedéssel azt felelé: Tatárországnak...talán csak a kutyáit nem tudhatom, mennyi, de tatár chám, ha derekasan minden erejét felveszi is, minden népével is alig telhetik huszonötezer emberre. Mellyet az elmés, okos úr, Kemény János meghallván, az fejedelem elől más házba fordulván, ott egy ablakban nagy könnyezéssel megsírt vala, a szomorú jelekből átalátván az ifjú, hízelgő, tudatlan emberek miatt a szegény országnak romlását, pusztulását származni.” Szalárdi 345–346.
66. Szalárdi 374–382.
67. Enyedi István: *Occasio suscepti itineris et belli Principis Georgii Rákóczi In Poloniam*. In: Erdélyi Történelmi Adatok IV., Kolozsvár, 1885. (a továbbiakban: Enyedi)
68. Enyedi István ugyanúgy a hatvan évvel korábbi, Ujfálvitól származó jövődőlésre hivatkozik a kortárs jóslatok helyett, mint Szalárdi: „A fejedelemnek e szükségtelen hadakozásba való rendetlen maga elegyítése lőn oka és fundamentuma akkor, s csak hamar azután is, bokrosával szegény nemzetünkre következett rettenetes romlásnak s csaknem végső pusztulásnak. Valóban bölcsen s igazán jövődölte volt ez siralmas 1657. esztendőre régen, még 1598-ban egy Ujfalvi Imre nevű prédikátor.” Enyedi a verset is idézi, ennek szövege szó szerint egyezik a Szalárdinál szereplő verssel. Enyedi 227.
69. „Az ötszázezer talléroknek is megfizetésében az napságtól fogva munkálódnak, de az egymás után következő fejedelmek, úgymint ezen Barcsay Ákosnak és Kemény Jánosnak, maguk privátumira való vigyázások miatt mindenestől fogva le nem teheték; mert noha egy néhány úttal annak nagyobb részét az országnak felső, közép és alsóbb rendű lakosin felszedték, de abban csak mit is a portára be nem szolgáltattak, hanem csak magok hasznokra fordították az említett fejedelmek, melyért a törökök miatt az országnak sok úttal romlása esett azután is, mind addig míg annak hátra maradt legderekasabb része az országnak legnyomorultabb és szegény állapotjában, mostani fejedelem Apafi Mihály idejében plenarie megfizetteték”. Enyedi 275–276.
70. „A nemes ország elég nagy segítségnek tartaná Nagyságodtól, ha dolgait csak távol nézné, és ez maga oltalmára való médiumok keresésében meg nem akadályozná; így ha vesznénk is, könnyebb volna.” Erdély és a Bihar vm. béliek resolutioja Rákóczi György hozzájuk intézett manifestumára (1659. június) In: Enyedi 285.
71. Enyedi 285–289.
72. Székelyhíd, 1658. szept. 29. Teleki Jánosné Teleki Mihálynak: „...az nagy Istenért kérlek, édes Fiam, hogy akárki mit mondjon, hogy soha jól tett uradat ilyen állapotjában el ne hagyjad, ...ő nagysága emelt emberré s gyermekségedtől fogva ő nagysága oktatott, tanított s minden nemzetséged tisztességesen szállott az koporsóban. Azért intelek, édes Fiam, hogy ő nagyságát el ne hagyjad az mostani állapotjában”. 241. levél. Közli: Gergely; Nagyvárad, 1659. január 18. Teleki Jánosné Teleki Mihálynak: „...nagy dicsekedésre vagyom, hogy uradhoz s hazádhöz való hitedet megtartod”. 285. levél. Közli: Gergely; Nagyvárad, 1659. január 6. Teleki Jánosné Teleki Mihálynak: „Bizony, édes Fiam, hogy ilyen temérdek hűségedet látom az uradhoz, kérem is az Istent, hogy ebben az állhatatosságodban tartson meg mind végiglen”. 287. levél. Közli: Gergely.
73. Sok levélben található utalás arra, hogy az egyedülálló nők, az „árvák gyámolítása” a legnemesebb tett, az Istennek leginkább tetsző cselekedet.: Pilis Boros-Jenő, 1658. ápr. 3. Bornemisza Judit Teleki Mihálynak: „ő kegyelmek is mutassák, az én árva állapotomat tekintvén, jó akaratjokat és irgalmasságokat” 136. levél. Közli: Gergely; Boros-Jenő, 1658. ápr. 4. Teleki Jánosné Teleki Mihálynak: „csak egy árvának a

- romlásában se igyekezzél s bizony meg is áld az Isten” 137.levél. Közli:Gergely; Boros-Jenő, 1658. március 9. Teleki Jánosné Teleki Mihálynak: „Osztan olyan szokást vettél te elő Teleki Mihály, hogy az egyik szódat a másikkal hamar arczul csapod, az mely soha bizony tisztességre nem esik; igazán látszik, hogy udvari hited nagyon, hanem el hagyj a féle tökéletlenséget, mert ...apád olyan ember vala, hogy kárával is megállotta vala, mit egyszer megmondott. De te bizony nem vagy olyan.” 119.levél. Közli: Gergely.
74. Munkács, 1660. november 13. Teleki Mihály Kende Gábornak 488.levél. Közli: Gergely.
75. Debrecen mellől, 1660. május 1. Buday Péter Teleki Mihálynak, 442.levél. Közli: Gergely.
76. Petrityvity-Horváth Kozma Önéletírása. In: Thaly Kálmán: Történelmi Kalászkok. Pest, 1862. (a továbbiakban: Thaly)
77. „Anno 1657. esztendőben...indula Rákóczi fejedelem Lengyelországra... melyben követte az édes atyját, idősbik Rákóczi Györgyöt, az ki is hasonlóan igyekezett, és fiának példát hagyott, hogy amit ő elmúlatozt, a fia vigye végbe, ő vesztette volna el még Erdélyt, ha az Isten ki nem vette volna az élők közül”. Thaly 15–16.
78. A „jövendő nagy, csaknaem végső romlást” olyan mehökkentő előjelek mutatták, mint egy kőből épült kapu ledőlése (10. o.), Kolozsvár leégése fényes nappal (11. o.), vagy hogy krakkói bevonulásokor II. Rákóczi György hanyatt esett lováról, süvegében az aranytoll kettétört (20. o.). A fejedelem végzetét szinte kötelezőnek érzi a naplóról néhány rossz ómennel megalapozni. Thaly.
79. Thaly 33.
80. Mikó Imre bevezetőjében így jellemzi a marosvásárhelyi krónikást: „A fejedelmi válsztásoknál nem jelenik meg, de hogy a népvélemény melyikről mit tart, jól tudja s óvatosan el is mondja; ...a háboru okait nem kutatja, de hogy miként vette a nemzet, sajátos őszinteséggel elbeszéli. ...Hajló vagyok hinni, hogy a miről ő azt mondja: ez és az a népnek fáj, az országot bántotta, vagy e fölött a nemzet örvendez vala, ott az ő egyéni nézetében bizonyára a nép véleménye van kifejezve.” In: Erdélyi Történelmi Adatok I., Kolozsvár, 1885. (a továbbiakban: ETA I.)
81. Boros-Jenő, 1657. augusztus 5. Teleki Jánosné Teleki Mihálynak: „Nem tudom mire vélni jó fiam, hogy te engemet négy holnaptúl fogva egy ujjnyi czéduláddal meg nem látogattál”. 44.levél. Közli: Gergely.
82. A hadjárat idejéről az első két hónap alatt keltezett öt levél, a következő hat hónap alatt csak kettő. Jaraszló, 1657. február 28. Kemény János Lónyai Annának: „Egyéb dolgokról nem írhatok, hír elég van kegyelmedék között, elhiszem, Isten tudója csak az dolgok végének”. XII. levél. In: Tóth Ernő: Kemény János és Lónyai Anna levelezése. 1656–1662, Történelmi Tár, 1900. (a továbbiakban: Tóth); 1657. április 16. Kemény János Lónyai Annának: „Egyéb dolgokról mostan nem írhatok, itt valókról haszontalan oda írnom, melyekben ha kívántatnék is, nem segíthetek imádságnál egyébbel”. XIV.levél. Közli: Tóth.
83. Szalárdi 384.
84. Enyedi 240.
85. Sopron, 1657. október 5. Vitnyédi István Keczer Ambrusnak: „azon kell lenni, miképpen ez csorbát vagy jó végzéseket vagy kedv keresések által kiköszöröljük. Ahoz mindenek előtte az kívántatik, rabságra jutott militiáját kiszabadítsa”. 99.levél. In: Fabó András: Vitnyédi István levelei, II.kötet Magyar Történelmi Tár XV., Budapest, 1877. (a továbbiakban: Fabó); Sopron, 1657. december 24. Vitnyédi István Mednyánszky Jónásnak: „Kívántatnék az liberalitás mind az rabok kiváltására, mind pedig meghomályosodott méltóságának helyben való állatására...”. 109. levél. Közli: Fabó; 1657. szeptember 6. Kemény János Barcsay Ákosnak: „ne hadja kegyelmed urunkot csak maga akarattjára, ne szégyellje submittálni magát, pénzét is ne kímélje

- magokért, s az hazáért s értünk, híveiért” In: Szalay László: Kemény János és a krími rabok levelei. Történelmi Tár, 1882, Budapest (a továbbiakban: Szalay); Cufut-Káleh, 1657. december 1. Kemény János II. Rákóczi Györgynek: „Volt ideje, mondtottam, ne rabokat, hanem híveket szerezzen, mert az igát megunták” Közli: Szalay.
86. Szalárdi 390.; Enyedi 240.; a Rákóczi – Barsay feleletváltásban: In: Szalárdi 464–465.; a „Bihar vm. és az egész ország nevében” kiadott röpiratban: In: Enyedi 289.
87. Katona, 1657. augusztus 30. Bornemisza Zsuzsanna Teleki Mihálynak: A már korábban megözvegyült Bornemisza Zs. kéri Telekit, tudósítsa az országgyűlés pontos helyéről, mert elkíséri nővérét, Apafi Mihálynét (Bornemisza Annát), kinek férje tatár fogságba került. „Énnékem nem igen sok dolgom vagyon a gyűlésben...Nyavalyás Apafi Mihályné kedvéért megyünk egyrészt bé, ne legyen csak egyedül... Kérem Kegyelmedet, édes Öcsém uram, Bethlen Ferenczné asszonyom mellé rendeltessen nekünk szállást.” 60. levél. Közli: Gergely.
88. Szalárdi 389.; Enyedi 253.; ETA I. 165–166.; Thaly 45.
89. Sopron, 1657. december 24. Vitnyédi István Thököly Istvánnak: „Nem hiszi Nagyságod, nehéz betegségében is mint búsult uram ő Nagysága (Zrínyi), hogy megbeszéltem mint járt (II. Rákóczi György) s anyáinkra haragudott, hogy pénzt nem akar adni, ezt mondván, nem vétene az negyedik parancsolat ellen, ha tárházát ily szükségében fölrontaná...” 107.levél. Közli: Fabó; Sopron, 1658. január 8. Vitnyédi István Mednyánszky Jónásnak: „Megírta az én uram (Zrínyi) ő Nagyságának (II. Rákóczi Györgynek), hogy szerencsétlenségét és az nyargaló szerencsének kerekait megköthetni generositással, magnanimitással és liberitással, mért ezeket nem követi ő Nagysága. Bizony nem vétene azzal, ha mostani szükségében az negyedik parancsolat ellen föltörné tárházát anyjának, és pénzzel restituálná dolgát” 110.levél. Közli: Fabó.
90. Szalárdi 390.
91. 1657. szeptember 3. II. Rákóczi György propositioi: „Némely fejedelemnek személyét gyűlölségben hozni igyekező s lelkiismeretekkel tusakodó emberek azzal mocsokoltak bennünket, hogy az moldovai vajdának mi írtunk volna, vágatná el az többi-től elszakadott részhadainkat, mely tökéletlen kóbor formált hírnek megczáfolására mi az moldovai vajdának arról bán uramnak ő kinek írott levelét in specie leküldettük Kiknek és ítélenek helytelen voltából több ehez hasokló híreknek hamisságokról.” In: EOE XI.
92. „a hadának pedig nagyrésze...főképpen székelyekben mintegy hét ezernyin ugyan urunk akarata ellen...útra indulának Molduva felé. Mely hazamenőkre fellázadván a molduvaik reá támadának és abban kevés jöve ki – azokat levágák, megdúlák és foszták és csak számos jöhetete hír mondani haza. Az híre az, hogy urunk írt volna a molduvai vajdának, hogy támadjon rájuk a föld népe és egyből is minden a kitől lehet, és vágják le őket. Melyet bizonyosan nem tud senki, de azt hirdetéik felőlle.” ETA I. 163.
93. „...hogy itt vagy egy szóval említsem, még Rákóczit is azért küldötte vala haza más úton Lengyelországból a tatárok előtt,...mert azt gondolja vala, az inokban levő tatárság, ki Rákóczinak személyét igen kívánja üldözni és megfogni, megértvén utát a fejedelemnek csak utána sietne mindenütt, míg megfoghatná. Ő pedig békével maradván a véle levő ország-népével és hadakkal Moldván által Erdélybe szép csendesen haza érkezvén a fejedelemséget elfoglalhatná, mely is meglehetett volna könnyen”. Enyedi 291.
94. Boros-Jenő, 1658. április 3. Bornemisza Judit Teleki Mihálynak. 136.levél. Közli: Gergely.
95. Boros-Jenő, 1657. december 14. Ujlaky László Teleki Mihálynak: „Mi bizony (Rhédey Ferenc hűségére) nem esküszünk, valámíg az mi kegyelmes urunk hitünket fel nem szabadítja. Ne is adjon az Isten más urat minékünk.” 85. levél. Közli: Gergely.

96. „az erdélyi rendek mind magok között rettenetes egyenetlenségben és czivódásban valának, egyik a másik alá áskálván, egy rész közzülök Rákóczit, más viszont Barsait uralván, mind penig az említett két fejedelem minden dolgokban egymás ellen tusakodván, a mint hogy a Csík, Gyergyó és Kászon székbeli székelyek kapitányokkal Petki Istvánnal együtt és némely várbeli praesidiumokkal is az egész Partiummal, Váradral és az egész hajdúsággal együtt még is Rákóczihoz hallgatnak és Barscai fejedelemnek meg nem esküdtek vala” (Acta anni 1659). Enyedi 277.
97. Boros-Jenő, 1657. december 13. Thúry Mihály Teleki Mihálynak. 83. levél. Közli: Gergely
98. Vöcs, 1658. január 13. Teleki Mihály II. Rákóczi Györgyhez, 99.levél. Közli: Gergely
99. Buza, 1658. január 6. Bornemisza Kata Teleki Mihálynak: „Én, édes Öcsém uram, éjjel-nappal félek, hogy ő nagysága helyre nem áll.” 97.levél. Közli: Gergely; Szent-Miklós, 1658. január 11. Bornemisza Kata Teleki Mihálynak: „...írjon Kegyelmed, ha remélhetjük-e az fejedelemnek helyre állását, mert én bizony soha meg nem maradhatok Bethlen János miatt, ha ez leszen a fejedelem” 98. levél. Közli: Gergely.
100. Pusztá-Kamarás, 1658. augusztus 20. Bornemissza Kata Teleki Mihálynak 218.levél. Közli: Gergely.
101. Kolozsvár, 1659. december 17. Teleki Mihály Pekri Zsófiának: „Itt számtalan parasztság kelt föl urunk mellé”. 397.levél. Közli: Gergely; Nagyvárád, 1659. december 23. Pekri Zsófia Teleki Mihálynak: A jobbágyok közül vannak, akik nem szolgálnak uruknak, „mert megesküdtek ők az fejedelemnek (Rákóczinak), csak elmennek, megírta nekik a fejedelem, hogy elmenjenek.” 404. levél. Közli: Gergely; Nagybánya, 1660. június 3. Bánffy Dénes levele Ébeni Istvánnak: „Ugy értem, az ország népét ültetni Barsay uram, de nem igen ülnek.”449.levél. Közli: Gergely.
102. Nagyvárád, 1659. január 8. Teleki Jánosné Teleki Mihálynak: „akármennyit himelnek-hámolnak, bizony itt el állottanak Rákóczi György mellől, s itt egy jóakarója nincsen őnagyságának”. 280. levél. Közli: Gergely; Nagyvárád, 1659. január 15. Teleki Jánosné Teleki Mihálynak: Figyelmezteti fiát, ne higgyen Barsaynak, s ne bízson senkiben, mert mint írja, „bizony egy jóakarótok suhul nincsen ebben az országban is...ezek a nemesek régen Barsaihoz állattanak”. 283. levél. Közli: Gergely; Sárospatak, 1659. január 16. Dalmady István Teleki Mihálynak: „naponként urunk ő nagysága fogy, Barsai uram épül, német császár nem segít...”. 284.levél. Közli: Gergely.
103. Csufut-Káleh, 1657. december – 1658. január Kemény János II. Rákóczi Györgynek: in: Kemény János önéletírása és válogatott levelei. Budapest, 1959. 378.
104. „a közönséges veszedelem eltávoztatására sem hazánkat nem szánnók, sem fegyverünket hüvelyébe nem hivatkozhatnók, a keresztyénségnek szép végháza gyámolítására gondviselésünk által készek volnánk, ha az hálaadatlansággal nem fizetne a török kosárjába eperjet szedő keresztyén nevű világ.” Rákóczi – Barsay feleletváltása, Szalárdi 475.
105. Szalárdi 467.
106. Czeglédi István: Ama ritka példájú, s a Pogányt természet szerént gyűlölő Keresztyének között Dicsőséges emlékezetet érdemlett, s érdemelhető II. Rákóczi Györgynek. Kassa, 1661. RMK I. 947. (a továbbiakban: Czeglédi)
107. „...az Ur hadát viselte azért Nagyságod, bizonyosan átal értik ezt az egyenes Elmék ! Oh mely szép Elogiumja vagyon Fejedelmi Mélyóságodnak ezért a Velencei Respublicában, sőt az igaz keresztyének között ! Kiket Ugy is vont a Nagyságod Pogány ellen Magát s Hazáját oltalmazó kardgya, Fejedelmi szívéhez, mint a Magnes, az hol Vasat érez.” Czeglédi. (oldalszámozás nincs)
108. Czeglédi.

TIBOR LUKÁCS Zs.

Die zeitgenössische Beurteilung der Regierung von György Rákóczi II.

In der Studie wird versucht, eine Erklärung für jenen Widerspruch zu finden, warum der außerordentlich gebildete, im Geiste der protestantischen Ethik zum Fürsten erzogene Görgy Rákóczi II. in zahlreichen bekannten zeitgenössischen Quellen und diese als Grundlage benutzenden späteren historischen Arbeiten als ein verantwortungsloser, engstirniger, egoistischer und unüberlegter Herrscher dargestellt wird.

Es wird in der Studie durch eine neue Untersuchung der bereits bekannten Quellen und der damaligen Mentalität erläutert, daß im Siebenbürgen des 17. Jahrhunderts nicht nur die Manipulation der öffentlichen Meinung, sondern auch diese selbst zu verfolgen ist.

Der erste Teil untersucht die Propaganda. Es wird ersichtlich, daß die bekanntesten, meist zitierten zeitgenössischen Quellen von jenen Interessen- und Machtgruppen stammen, die dem Fürsten offen oder heimlich gegenüberstanden. Es wandten sich gerade die begabtesten Rivalen gegen György Rákóczi II., die sich dann die effektivste Propaganda zunutze machten, als die Macht und die Möglichkeiten des Fürsten zu einer wirkungsvollen Gegenpropaganda nicht mehr ausreichten.

Der zweite Teil der Studie setzt sich mit der allgemeinen Meinung der Zeit auseinander. Da schriftliche Quellen fast ausschließlich seitens der oben erwähnten, abweichende politische Ziele verfolgenden Schicht überliefert wurden, fällt die Bilanz für den Fürsten eher ungünstig aus, wobei die an der Politik nicht teilhabenden Leibeigenen, Bürger, Soldaten Rákóczi gleichermaßen unterstützten wie seine Rivalen, in bestimmten Fällen sogar entschieden für ihn Partei ergriffen. Laut Studie war György Rákóczi II. nicht in größerem Maße unbegabt und im politischen Sinne verantwortungslos als der mit ihm rivalisierende Ákos Barcsay oder der nach seinem Tode an die Macht geratene János Kemény, deren Einschätzung jedoch bis heute wesentlich positiver ist.

TIBOR LUKÁCS Zs.

Contemporary Propaganda and the Assessment of György Rákóczi II

The author endeavours to find the reason of the contradiction of why the exceptionally well educated György Rákóczi II, brought up to be a ruling prince according to Protestant ethics, is represented in a number of contemporary sources and in most of the later historical treatments based on them as an irresponsible, single-minded, selfish and impulsive ruler. By approaching the old sources in an original way, and by examining contemporary mentality, the author shows that in addition to the shaping of public opinion, public opinion itself can be observed in 17th century Transylvania.

The first part of the essay considers propaganda itself, and shows that the best known and most frequently quoted contemporary sources originated with groups representing interests or powers that opposed the prince in either covert or overt ways. György Rákóczi II had his most talented political rivals turn against him, who employed the most efficient propaganda against him precisely at a time when the ruling prince power and possibilities were no longer sufficient for a more efficient counter-propaganda.

The second part of the essay discusses contemporary public opinion. Since written records were left to posterity nearly exclusively by the above mentioned, hostile political powers, the final balance is tipped against the prince although the serfs, the burgesses and the military, who were not involved in politics, supported Rákóczi as much as they did his rivals, indeed, on several occasions they firmly sided with him. The conclusion of the essay is that György Rákóczi II was neither less talented or politically less responsible than his rival Ákos Barcsay or János Kemény, who succeeded him, whose assessments are, nevertheless, significantly more favourable to this day.